

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Nr. 20-2/2025

CLASSICA & CHRISTIANA

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

Classica et Christiana

Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine

Fondator: Nelu ZUGRAVU

20/2, 2025

Classica et Christiana

Periodico del Centro di Studi Classici e Cristiani

Fondatore: Nelu ZUGRAVU

20/2, 2025

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Comitetul științific / Comitato scientifico

Moisés ANTIQUEIRA (Universidade Estadual do Oeste do Paraná)
Sabine ARMANI (Université Paris 13-CRESC - PRES Paris Cité Sorbonne)
Immacolata AULISA (Università di Bari Aldo Moro)
Andrea BALBO (Università degli Studi di Torino)
Antonella BRUZZONE (Università degli Studi di Sassari)
Livia BUZOIANU (Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța)
Claudio César CALABRESE (Universidad Panamericana - Campus Aguascalientes)
Dan DANA (Centre National de la Recherche Scientifique/HiSoMA (UMR 5189), Lyon)
Beatrice GIROTTI (Alma Mater Studiorum - Università di Bologna)
Maria Pilar GONZÁLEZ-CONDE PUENTE (Universidad de Alicante)
Attila JAKAB (Civitas Europica Centralis, Budapest)
Fred W. JENKINS (University of Dayton)
Domenico LASSANDRO (Università di Bari Aldo Moro)
Carmela LAUDANI (Università della Calabria)
Patrizia MASCOLI (Università di Bari Aldo Moro)
Dominic MOREAU (Université de Lille)
Sorin NEMETI (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)
Evalda PACI (Centro di Studi di Albanologia, Tirana)
Vladimir P. PETROVIĆ (Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)
Luigi PIACENTE (Università di Bari Aldo Moro)
Sanja PILIPOVIĆ (Institute of Archaeology, Belgrade)
Mihai POPESCU (C.N.R.S. - ANHIMA, Paris)
Julijana VISOČNIK (Archdiocesan Archives of Ljubljana)
Heather WHITE (Classics Research Centre, London)

Comitetul de redacție / Comitato di redazione

Claudia TĂRNĂUCEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Nelu ZUGRAVU, director al Centrului de Studii Clasice și Creștine
al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
(*director responsabil / direttore responsabile*)

Correspondența / Corrispondenza:

Prof. univ. dr. Nelu ZUGRAVU
Facultatea de Istorie, Centrul de Studii Clasice și Creștine
Bd. Carol I, nr. 11, 700506 - Iași, România
Tel. ++40 232 201634 / Fax ++40 232 201156
e-mail: nelu@uaic.ro

Toate contribuțiile sunt supuse unei duble analize anonime (*double-blind peer review*), efectuate de specialiști români și străini.

All contributions are subject to a double anonymous analysis (*double blind peer review*), carried out by Romanian and foreign specialists.

La redazione sottopone preliminarmente tutti i contributi pervenuti a un procedimento di doppia lettura anonima (*double-blind peer review*) affidato a specialisti romeni e stranieri.

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

Classica et Christiana

**20/2
2025**

**Actele colocviului internațional *Receptarea Romei și a
Imperiului Roman în cultura română contemporană*
(Iași, 14-16 noiembrie 2024)**

editate de

Nelu ZUGRAVU și Ionuț NISTOR

Tehnoredactor: Nelu ZUGRAVU

ISSN: 1842 – 3043
e-ISSN: 2393 – 2961

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
700511 - Iași, tel./fax ++ 40 0232 314947

SUMAR / INDICE / CONTENTS

SIGLE ȘI ABREVIERI – SIGLE E ABBREVIAZIONI / 9

Actele colocviului internațional *Receptarea Romei și a Imperiului Roman în cultura română contemporană*

(Iași, 14-16 noiembrie 2024)

Programul colocviului [The colloquium program] / 11

Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, Vestigii romane pe mărcile poștale românești din perioada regimului comunist [Roman antiquities on Romanian postage stamps during the Communist regime] / 17

Roxana-Gabriela CURCĂ, Epigraphic Latin in Romanian studies in post-war period / 43

Dan DANA, Un alt latinism interbelic: urmașii francofoni ai Romei [Another interwar Latinism: French-speaking descendants of Rome] / 53

Gabriela E. DIMA, Roma antică în percepția lui Liviu Rebreanu [Ancient Rome as seen by Liviu Rebreanu] / 85

Theodor GEORGESCU, Imaginea Romei în cultura română prin ochii autorilor de limbă greacă veche [The image of Rome in Romanian culture through the eyes of ancient Greek writers] / 97

Marian I. HARIUC, „Și în România se lucrează în vederea sărbătoririi lui Ovidiu”. Bimilenarul nașterii lui Publius Ovidius Naso (1957-1958) [In Romania, Work is also being done in Preparation for the “Celebration of Ovid”: The Bimillenary of the Birth of Publius Ovidius Naso (1957-1958)] / 111

Emanuela ILIE, “Amo, amas, amat...” (1943) de V. Beneș: o distopie totalitară curajoasă, cu un roman și mulți (alți) barbari [“Amo, amas, amat...” (1943) by V. Beneș: a courageous totalitarian dystopia, with a Roman and lots of (other) barbarians] / 131

Gheorghe IUTIȘ, Istoria Romei în manualele școlare din perioada 1920-1948 [The history of Rome in school textbooks from the period 1920-1948] / 149

Sorin NEMETI, Școala de arheologie de la Cluj și studiul religiei romane din Dacia [The archaeology School from Cluj and the study of Roman religion in Dacia] / 159

Ionuț NISTOR, Italian language and civilization at the University of Iași in the first half of the 20th century / 171

Adriana PANAINTE, Provincia Moesia Inferior în istoriografia românească de la Vasile Pârvan la tratatul de *Istoria Românilor* (2001) [The province of Moesia Inferior in Romanian historiography from Vasile Pârvan to the *History of the Romanians* (2001)] / 181

Bogdan POPA, Despre trecutul unui cuvânt. „Daciada”, de la titlu de epopee la competiție sportivă [On the past of a word. “Daciada”, from epos title to sports competition] / 207

Nelu ZUGRAVU, Claudia TĂRNĂUCEANU, Ediții din autorii latini în perioada comunistă – exigențe profesionale, concesiile ideologice [The editions of Latin authors during the Communist period – professional requirements, ideological concessions] / 217

STUDII – STUDI /

Immacolata AULISA, Antichi itinerari di pellegrinaggio al Santuario di San Michele sul Gargano [Ancient pilgrimage routes to the Sanctuary of Saint Michael on the Gargano] / 257

Francesco BOTTI, L'immagine dei Visigoti nella *Cronaca* di Idazio [The description of the Visigoths in the *Chronicle* of Hydatius] / 291

Antonella BRUZZONE, Un capitolo di storia degli studi del Novecento sulla poesia bucolica greca e latina [A chapter of the history of twentieth-century studies on Greek and Latin bucolic poetry] / 309

- Maria Carolina CAMPONE, *Mare undique et undique caelum*: il *topos* del viaggio in mare nell'epistola 49 di Paolino di Nola [*Mare undique et undique caelum*: the *topos* of the sea voyage in Paulinus of Nola's Epistle 49] / 325
- Dalila D'ALFONSO, *Ut iugum continet sirpiculos*: a proposito di 'sirpi' e transumanza in Varro *rust.* 2,2,9 [*Ut iugum continet sirpiculos*: on 'sirpi' and transhumance in Varro *rust.* 2.2.9] / 347
- Beatrice GIROTTI, Pratiche di discredito dalla storiografia pagana del IV secolo d.C.: *muliebritas* vs. *virilitas* nelle rappresentazioni di potere [Practices of discredit in 4th century AD pagan historiography: *muliebritas* vs. *virilitas* in representations of power] / 365
- Alessandro LAGIOIA, "*O misera domus Herculea*": un contributo inedito alla fortuna umanistica del mito di Ercole [*O misera domus Herculea*": an unpublished contribution to the humanistic reception of the myth of Hercules] / 385
- Carmela LAUDANI, Del buon uso della lira: Ermes (Hom. 4) e Teutra (Sil. 11, 288-482) [The good use of the lyre: Hermes (Hom. 4) and Teuthras (Sil. 11, 288-482)] / 421
- Patrizia MASCOLI, Aldelmo di Malmesbury epistolografo [Aldhelm of Malmesbury, epistolographer] / 431
- Manuela MONGARDI, Nuove forme di rappresentazione delle *Augustae* nel III secolo d.C.: il caso dei miliari [New forms of representation of the *Augustae* in the third century AD: the case of milestones] / 443
- Roberto MONTEFINESE, Between sword and cross: the christianization of Roman military culture from persecution to symbolic transformation / 467
- Fabrizio PETORELLA, *Quia non, sicut videt homo, videt deus*. Cecità e guarigione nella *Vita di Severino* di Eugippio [*Quia non, sicut videt homo, videt deus*. Blindness and healing in Eugippius' *Life of Severinus*] / 489

Vladimir P. PETROVIĆ, A new votive Roman inscription from Rogatica dedicated to Liber Pater (East Dalmatia) / 509

Daniela SCARDIA, *Audacter facio*: il confronto tra santi nell'*Hom. 6 in Is.* 1-2 di Origene [*Audacter facio*: The comparison between saints in Origen's *Homily 6 on Isaiah* 1-2] / 517

Enrico SIMONETTI, *Lacrimae sua verba sequuntur*: Pathos elegiaco e reticenza emotiva nell'*Eroide* di Ipermestra [*Lacrimae sua verba sequuntur*: Elegiac pathos and emotional reticence in the *Herois* of Hypermnestra] / 551

CRONICA – CRONACA / 567

PUBLICAȚII – PUBBLICAZIONI / 571

SIGLE ȘI ABREVIERI / SIGLE E ABBREVIAZIONI*

<i>ActaMN</i>	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
<i>AIIAI</i>	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
<i>AISC</i>	<i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj.
<i>ANRW</i>	<i>Ausstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung</i> , Berlin-New York.
<i>AȘUI.Istorie</i>	<i>Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași</i> , S.N., Istorie.
<i>BSAS</i>	<i>Bulletin de la Société archéologique de Sousse</i> , 1903-
<i>CCSL</i>	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> , Turnhout, 1953 sqq.
<i>CSEL</i>	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Vienna-Leipzig, 1860 sqq.
<i>DACL</i>	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i>
<i>EDR</i>	<i>Epigraphic Database Rome</i> .
<i>GCS</i>	<i>Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte</i> , Leipzig-Berlin.
<i>PCBE</i>	<i>Prosopographie chrétienne du Bas-Empire</i> , éd. par A. Mandouze et al., 4 voll., Paris-Rome 1982-2013.
<i>PIR</i>	<i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> .
<i>PL</i>	<i>Patrologia Latina</i> .
<i>RRMAM</i>	D. French, <i>Roman Roads and Milestones of Asia Minor</i> , Vol. III, British Institute at Ankara, 2012-2016.
<i>SAI</i>	<i>Studii și Articole de Istorie</i> , București.
<i>SC</i>	<i>Sources Chrésiennes</i> , Paris-Lyon.
<i>SCIVA</i>	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie</i> , București.
<i>TD</i>	<i>Thraco-Dacica</i> , București.
<i>ThLL</i>	<i>Thesaurus linguae Latinae</i> .

* Cu excepția celor din *L'Année Philologique* și *L'Année Épigraphique* / Escluse quelle segnalate da *L'Année Philologique* e *L'Année Épigraphique*.

UNIVERSITATEA
„ALEXANDRU IOAN CUZA”
din IAȘI

FACULTATEA de
ISTORIE

Primăria
Municipiului
Iași

CSCC
CENTRUL DE STUDII CLASICE ȘI CREȘTINE

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
Receptarea Romei și a Imperiului Roman
în cultura română contemporană

ORGANIZATORI

PROF. UNIV. DR. NELU ZUGRAVU

CONF. UNIV. DR. IONUT NISTOR

Iași, 14-16 noiembrie 2024

Sala H1 (Corp H) / Facultatea de Istorie

**PROIECT FINANȚAT DE PRIMĂRIA MUNICIPIULUI IAȘI PRIN
H.C.L. NR. 61/28.02.2024**

PROGRAM**Joi, 14 noiembrie 2024****14.00-16.00**Moderator: **Nelu ZUGRAVU****14.00-14.30:** Deschiderea colocviului; salutul organizatorilor:

Dl. Mihai CHIRICA, Primarul Municipiului Iași

Dl. Liviu MAHA, Rectorul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Dl. Lucrețiu-Ion BÎRLIBA, Decanul Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Dl. Florian MATEI-POPESCU, Președintele Asociației Societatea de Studii Clasice din România

Dl. Nelu ZUGRAVU, Directorul Centrului de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Orationes inaugurales**14.30-15.00:** Cătălin TURLIUC, Iași, *Discurs istoric și post-adevăr în contextul moștenirii lăsate de lumea romană***15.00-15.30:** Emanuela ILIE, *De la distopia interbelică la policier-ul contemporan. (Re)inventări narative ale unei scheme consacrate, cu romani și (alți) barbari***15.30-16.00:** Discuții**16.00-16.30:** Pauză**16.30-18.30****Historica (I)**Moderator: **Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ****16.30-17.00:** Gheorghe IUTIȘ, *Istoria Romei în manualele școlare din perioada 1920-1948***17.00-17.30:** Ovidiu-Iulian SANDU, *Imperiul Roman în scrieri politice din perioada comunistă (1965-1989)***17.30-18.00:** Daniel NIȚĂ-DANIELESCU, *Dacia și Roma în scrierile părintelui Dumitru Stăniloae***18.00-18.30:** Discuții**18.30:** Cocktail

Vineri, 15 noiembrie 2024**9.00-11.00*****Philologica***Moderator: **Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU****9.00-9.30:** Theodor GEORGESCU, *Imaginea Romei în cultura română prin ochii autorilor de limbă greacă veche***9.30-10.00:** Nelu ZUGRAVU, Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU, *Ediții din autorii latini în perioada comunistă - exigențe profesionale, concesiile ideologice***10.00-10.30:** Roxana-Gabriela CURCĂ, *Latina epigrafică în cercetarea românească postbelică***10.30-11.00:** Discuții**11.00-11.15:** Pauză**11.15-13.00*****Scholastici***Moderator: **Ionuț NISTOR****11.15-11.45:** Dan DANA, *Un alt latinism interbelic: urmașii francofoni ai Romei***11.45-12.15:** Cătălin BOTOȘINEANU, *O competiție simbolică uitată. Bursierii ieșeni ai Școlii Române din Roma în perioada interbelică***12.15-12.45:** Iulian Cătălin DĂNILĂ, *Fascinația Romei printre bursierii Școlii Române de la Roma***12.45-13.00:** Discuții**13.00-15.00:** Pauză**15.00-16.30*****Postclassica***Moderator: **Bogdan CEOBANU****15.00-15.30:** Ionuț NISTOR, *Limba și civilizația italiană la Universitatea ieșeană în prima jumătate a secolului al XX-lea***15.30-16.00:** Marian-Ionuț HARIUC, *Schimburi culturale româno-italiene în anii destinderii comuniste: locul Antichității romane***16.00-16.30:** Discuții**16.30-16.45:** Pauză

16.45-18.15**Litteraria**Moderator: **Emanuela ILIE****16.45-17.15:** Gabriela DIMA, *Roma antică în percepția lui Liviu Rebreanu***17.15-17.45:** Ioana PETCU-PĂDUREAN, *Imagina Romei antice pe scena teatrului românesc prin filtrul shakespeareian. Titus Andronicus și Iulius Caesar***17.45-18.15:** Discuții**18.15:** Cocktail**Sâmbătă, 16 noiembrie 2024****9.00-10.30****Historica (II)**Moderator: **Lucrețiu-Ion BÎRLIBA****9.00-9.30:** Adriana PANAITTE, *Provincia Moesia Inferior în istoriografie românească de la Vasile Pârvan la tratatul de Istoria românilor***9.30-10.00:** Florian MATEI-POPESCU, *Provincia Dacia în istoriografia românească din perioada 1960-2001***10.00-10.30:** Sorin NEMETI, *Contribuția școlii clujene de istorie și arheologie la studiul religiei romane***10.00-10.30:** Discuții**10.30-10.45:** Pauză**10.45-12.30****Miscellanea**Moderator: **Cătălin TURLIUC****10.45-11.15:** Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, *Vestigii romane în emisiuni filatelice românești din perioada regimului comunist***11.15-11.45:** Bogdan-Alexandru JITEA, *Dacii și romanii pe marele ecran ceaușist***11.45-12.15:** Bogdan POPA, *Continuitate și antiteză. Contextul social-politic al Daciei***12.15-12.30:** Discuții**12.30:** Închiderea colocviului. Concluzii
Ionuț NISTOR, Nelu ZUGRAVU

Participanți

- Florica BOHÎLȚEA-MIHUȚ, Departamentul de Istorie Antică, Arheologie și Istoria Artei, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
- Cătălin BOTOȘINEANU, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași
- Roxana-Gabriela CURCĂ, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Dan DANA, Centre National de la Recherche Scientifique/ HiSoMA (UMR 5189), Lyon
- Iulian Cătălin DĂNILĂ, Facultatea de Științe ale Comunicării, Universitatea „Apolonia” din Iași
- Gabriela DIMA, Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Theodor GEORGESCU, Departamentul de Limbi și Literaturi Romanice, Clasice și Neogreacă, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București
- Marian-Ionuț HARIUC, Academia Română, Institutul de Istorie, Departamentul de Istorie contemporană, Iași
- Emanuela ILIE, Departamentul de Românistică, Jurnalism și Literatură comparată, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Gheorghe IUTIȘ, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Bogdan-Alexandru JITEA, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București
- Florian MATEI-POPESCU, Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Sorin NEMETI, Departamentul de Istorie Veche și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
- Ionuț NISTOR, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
- Daniel NIȚĂ-DANIELESCU, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Adriana PANAITTE, Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Ioana PETCU-PĂDUREAN, Facultatea de Teatru, Universitatea Națională de Arte „George Enescu” din Iași
- Bogdan POPA, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- Ovidiu-Iulian SANDU, Liceul Teoretic „Ion Neculce” Târgu Frumos, Județul Iași
- Claudia-Dorina TĂRNĂUCEANU, Departamentul de Limbi și Literaturi Străine, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
- Cătălin TURLIUC, Academia Română, Institutul de Istorie, Departamentul de Istorie contemporană, Iași
- Nelu ZUGRAVU, Centrul de Studii Clasice și Creștine, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

EDIȚII DIN AUTORII LATINI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ – EXIGENȚE PROFESIONALE, CONCESII IDEOLOGICE

Nelu ZUGRAVU*, Claudia TĂRNĂUCEANU**
(Centrul de Studii Clasice și Creștine,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Keywords: *Latin authors, Romanian editions, communism, classical philology, ideological concessions.*

Abstract: *The editions of Latin authors during the Communist period – professional requirements, ideological concessions.* Under the communist regime, numerous translations from classical Latin literature were published by various publishing houses in different series, some devoted to educational and cultural purposes, aimed at a diverse audience, in accordance with ideological objectives. In Romania of that period, the publication of Latin authors reveals a coexistence between the professional standards of classical philology and the concessions imposed by the ideology of the time. Nevertheless, the introductions and commentaries influenced by the dominant ideological concepts of the era – particularly the interpretation of ancient works through the lens of dialectical materialism and socialist humanism – do not seem to have been part of a coherent program of reinterpreting Antiquity, but rather had a fragmented character, depending on the publishing context or the nature of the work. Translators and editors made concessions by using terms and expressions that reflected the specific political context of the communist period, such as interpretations referring to “class struggle” or the “ideals of labor.” However, despite this influence, most translations maintain a high professional standard. In many cases, ideological influences did not diminish the beauty and accuracy of the translations, which were crafted in harmony with the literary art and style of the originals. An interesting aspect is the frequency of socio-political terms given modern Romanian equivalents that force the interpretation in order to fit into the official ideological framework. It can be observed that the impact of ideology on these editions underwent different phases: the 1950s and 1960s were the period of maximum intensity of communist influence, when prefaces and notes in the editions strongly reflected political orientations; then, in the 1970s, a relative relaxation of ideological intervention can be noted, which allowed for the publication of more interpretively balanced editions.

* nelu@uaic.ro

** claudia.tarnauceanu@uaic.ro

Introducere

Titlul comunicării subliniază perspectiva adoptată de autorii ei: detașarea, *ab initio*, de anumite prejudecăți care grevează studiul culturii în epoca comunistă și urmarea parcursului firesc, respectiv de la surse – așadar, de la edițiile din autorii latini privite în complexitatea lor – la încercarea de a depista eventuale ingerințe sau contaminări din sfera ideologiei în actul traductologic și editorial. Să citești scrierile latine în cheie ideologizantă, să cauți cu obstinație în textele tălmăcite, în studiile introductive, notele și comentariile care le însoțesc similitudini cu realitățile comuniste sau împrumuturi din filosofia politică, gândirea social-economică și limbajul lucrărilor de propagandă marxist-leniniste nu e dificil, însă e un demers orientat greșit, ale cărui încheieri nu pot fi viabile. În acest sens, pentru o evaluare cât mai corectă a valorii culturale și profesionale, a ecourilor ideologiei oficiale și a eventualelor concesii făcute acesteia de către editorii și traducătorii scrierilor de limbă latină, ne-am organizat cercetarea pe trei nivele: instituțional, editorial și al conținutului.

Instituțional

Lăsând deoparte culegerile de texte latine, bilingve sau doar traduse din surse latinești cu destinație precumpănitor didactică (pentru uzul studenților de la Facultățile de Litere și Istorie-Filosofie, mai ales) editate sub formă litografiată (fără ISBN) în spațiul universitar anterior anului 1990 (covârșitoarea majoritate publicate la Tipografia Universității București)¹, vom aminti câteva edituri și colecții patronate de acestea în care s-au publicat autori latini:

Editura Academiei, înființată în 1948; colecții: 1) *Scriitori greci și latini*; 2) *Fontes historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei României*, vol. I (1964), II (1970), III (1975), IV (1982).

Editura de Stat pentru Literatură și Artă, fondată în 1948 și desființată în 1960 prin divizarea în trei entități – Editura Meridiane, Editura pentru Literatură și Editura pentru Literatură Universală; colecții: 1) *Cele mai frumoase poezii*; 2) *Clasicii Literaturii Universale*.

¹ De exemplu, Maria Hetco, Florica Demetrescu, Janina Unguru, *Culegere de texte latine*, II, București, 1969; cuprinde: Publius Vergilius Maro, p. 1-12; Quintus Horatius Flaccus, p. 13-25; Titus Livius, p. 26-37; C. Petronius Arbiter, p. 38-39; P. Cornelius Tacitus, p. 40-52.

Editura pentru Literatură Universală, denumită în 1969 Editura Univers; colecții: 1) *Clasicii Literaturii Universale*, aflată inițial sub patronajul editurii-mamă; 2) *Thalia*.

Editura pentru Literatură; colecția *Biblioteca pentru toți*.

Editura Minerva, care în 1970 a preluat colecția *Biblioteca pentru toți*.

Editura Tineretului (1952-1970), devenită Editura Albatros; colecții: 1) *Lyceum*; 2) *Cele mai frumoase poezii*, preluată de la Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Editura Științifică; colecția *Biblioteca filozofică*.

Editura Științifică și Enciclopedică; colecția *Clasicii filosofiei universale*.

Editura Ion Creangă, fondată în 1960, cu scopul de a publica cărți adaptate pentru copii, cu ilustrații; colecția *Biblioteca școlarului*.

Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române; colecția *Părinți și scriitori bisericești*.

Editorial

1. Crestomații, antologii, având, cu precădere, un scop didactic, dar fiind utile și mediului academic, mai ales că unele dintre ele erau bilingve și conțineau succinte, dar relevante comentarii istorice și filologice².

² Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *Crestomație de texte privitoare la istoria antică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, ²1963 (¹1961), cu o secțiune dedicată Romei antice (p. 135-230), unde sunt inserate fragmente și din autori latini ce ilustrează aspecte, etape, probleme sociale, economice, politice: *Italia pre-romană* (p. 137-139), *Formarea statului roman* (p. 139-146): *Regalitatea* (p. 139-144) (Titus Livius, p. 139-142); *Republica romană* (p. 145-146) (Titus Livius, p. 145); *Societatea romană în secolele V-III î. e. n.* (p. 147-152) (Titus Livius, p. 147-149; *Legea celor XII table*, p. 149-150; Augustin, p. 151-152); *Cucerirea Italiei și urmările ei* (p. 152-156) (Titus Livius, p. 152-156); *Războaiele punice* (p. 156-163) (Titus Livius, p. 160-163); *Societatea sclavagistă romană după marile cuceriri* (p. 163-173) (Cato, p. 163-166; Cicero, p. 168; Titus Livius, p. 169-170; Plaut, p. 171-173); *Reformele fraților Gracchi* (p. 174-179); *Începutul luptelor civile* (p. 180-188); *Despre daci și statul lui Burebista* (p. 188-189); *Căderea republicii romane* (p. 189-195) (Salustiu, p. 189-191; Cezar, p. 191-193; Suetoniu, p. 193-195); *Principatul lui Augustus* (p. 195-198) (*Res gestae divi Augusti*, p. 195-196; Ovidiu, p. 197-198); *Viața social-economică din Imperiul Roman* (p. 198-206) (Columella, p. 198-200; Petroniu, p. 200-202; Tacit, p. 203, 205-206; Pliniu cel Tânăr, p. 204-205); *Dezvoltarea politică a Imperiului Roman (secolele I și al II-lea e.n.)* (p. 207-212) (Tacit, p. 207-211; Luptele dacilor cu romanii, p. 211-212 /Iordanes, p. 211/); *Înflorescerea culturii romane* (p. 212-219) (Vergiliu, p. 212-214; Horațiu, p. 214-216; Marțial, p. 216-217; Lucrețiu, p. 217-219); *Decăderea Imperiului sclavagist Roman* (p.

219-222) (Ciprian, p. 219-220; *Tariful de prețuri maximale al împăratului Dioclețian*, p. 220-221); *Descompunerea modului de producție sclavagist* (p. 222-223) (*Codicele Teodosian*, p. 222-223; *Codicele lui Iustinian*, p. 223); *Prăbușirea Imperiului Roman de apus* (p. 224-230) (Ammianus Marcellinus, p. 224-228; Augustin, p. 228-229; Salvianus, p. 229-230).

Patru volume cuprinzând excerpte din izvoare narative „ale istoriei vechi și medii a României” redactate în format bilingv, dintre care interesează aici *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes. Izvoare privind istoria României*, I, *De la Hesiod la Itinerariul lui Antoninus*, București, 1964; *Fontes historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei României*, II, *Autori: 2, De la anul 300 până la anul 1000*, București, 1970.

Proză istorică latină. Caesar. Sallustius. Titus Livius. Quintus Curtius. Tacitus. Suetonius, în românește de Radu Albala, studiu introductiv și note bio-bibliografice de Mihai Nichita, Editura Pentru Literatură Universală, București, ¹1962; ²1965 (*Clasicii literaturii universale*): Caesar (p. 3-42), Sallustius (p. 45-106), Titus Livius (p. 109-219), Curtius (p. 223-260), Tacitus (p. 263-413), Suetonius (p. 417-467).

Maria Hetco, Janina Vilan-Unguru, Eugen Cizek, *Antologie de texte latine*, I (sec. I e.n.), II (sec. II-V e.n.), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964.

Satirici și epigramiști latini, pagini de antologie traduse și prezentate de Petre Stati, Editura pentru Literatură Universală, București, ²1967 (¹1961) (*Clasicii literaturii universale*): extrase din opera lui Luciliu (p. 11-17), Lucrețiu (p. 21-38), Catul (p. 41-59), Horațiu (p. 63-98), Petroniu (p. 101-112), Persiu (p. 115-127), Marțial (p. 131-335), Iuvenal (p. 339-353).

Arte Poetice. Antichitatea, culegere îngrijită de D. M. Pippidi, Editura Univers, București, 1970: dintre autorii latini, sunt incluși Horațiu, *Arta poetică*, traducere în versuri de Ionel Marinescu (p. 207-218), notiță introductivă (p. 203-205) și note (p. 219-225) de D. M. Pippidi, și Quintilian, *Despre formarea oratorului. Cartea a X-a*, notiță introductivă de D. M. Pippidi (p. 365-370), traducere (p. 371-413) și note (p. 414-421) de G. Guțu.

Antichitatea despre artele plastice, antologie, cuvânt înainte, traducere și note de Alexandru Cizek, Editura Meridiane, București, 1971: în *Notă asupra ediției* (p. 5-6), se precizează faptul că au fost incluse „unele dintre cele mai reprezentative atestări, netraduse până acum în limba română” (p. 5), care privesc istoria sculpturii și picturii, teoria și critica artei; din autorii latini, sunt antologate fragmente din scrierile lui Pliniu cel Bătrân, Velleius Paterculus, Cicero, Horațiu, Quintilian.

Janina Vilan-Unguru, Maria Țițu-Băluță, Ioana Dinischiotu-Popescu, *Culegere de texte latine*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1973.

Antologia poeziei latine, prefață de Gabriela Creția, antologie și tabel cronologic de Dumitru Crăciun, Editura Albatros, București, 1973 (*Lyceum*): poezii din Catullus, Lucrețiu, Publius Ovidius Naso, Sextus Propertius, Publius Vergilius Maro, Quintus Horatius Flaccus.

Poeți latini, I, *De la Ennius până la Horațiu*; II, *De la Tibul la Rutilius Namatianus*, antologie, prezentări ale autorilor, traduceri și note de Petre Stati, prefață de Mihai Nichita, Editura Minerva, București, 1973 (*Biblioteca pentru toți*); vo-

2. Ediții, dintre care unele cuprind opere traduse sau redactate, integral sau parțial, *pentru prima dată* în cultura română; în ordinea cronologică a istoriei Romei, grupate pe domenii, acestea sunt:

a) perioada Republicii: filosofie politică: Marcus Tullius Cicero (Cicero)³; **poemul filosofic:** Titus Lucretius Carus (Lucrețiu)⁴; **literatură:** Titus Maccius Plautus (Plaut)⁵, Publius Terentius Afer (Teren-

lul I cuprinde Ennius (p. 3-9), Plaut (p. 10-42), Terențiu (p. 43-53), Pacuvius (p. 54-56), Accius (p. 57-60), Lucilius (p. 61-68), Lucrețiu (p. 69-103), Catul (p. 104-146), *Priapei* (p. 147-149), Vergiliu (p. 150-313); volumul al II-lea cuprinde: Tibul (p. 5-23), Lygdamus (p. 25-34), Sulpicia (p. 35-78), Ovidiu (p. 79-139), Cornelius Severus (p. 141-142), Grattius Faliscus (p. 143-144), Calpurnius Siculus (p. 144-147), Manilius (p. 148-153), Fedru (p. 154-158), Persius (p. 159-178), Petronius (p. 179-188), Lucan (p. 189-205), Seneca (p. 206-216), Silius Italicus (p. 219-221), Valerius Flaccus (p. 222-226), Statius (p. 226-233), Marțial (p. 234-322), Iuvenal (p. 323-341), Ausonius (p. 342-350), Claudian (p. 352-361), Rutilius Numatianus (sic!) (p. 361-364).

C. Drăgulescu, N. I. Barbu, *Antologie de texte latine*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981.

³ Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, traducere din limba latină și note de David Popescu, studiu introductiv de Aurelian Tache, Editura Științifică, București, 1957 (*Biblioteca filozofică*); Marcus Tullius Cicero, *Filipice. Discursuri împotriva lui Marcus Antonius*, în românește de Dumitru Crăciun, studiu introductiv de G. Guțu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968 (*Clasicii Literaturii Universale*); Marcus Tullius Cicero, *Filipice*, traducere de Dumitru Crăciun, Editura Albatros, București, 1972 (*Lyceum*); Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. I-III, ediție îngrijită de G. Guțu, Editura Univers, București, 1974 (*Clasicii Literaturii Universale*) (traducători sunt G. Guțu, Mihai Popa, Daniel Ganea, Aristotel Părcălăbescu) (G. Guțu, *Notă asupra ediției*, p. 66: „toate operele sau fragmentele prezentate sunt traduceri noi; unele apar pentru prima oară în românește”); Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, traducere, studiu introductiv, notițe introductive și note de Gheorghe Ceașescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983 (*Clasicii filosofiei universale*).

⁴ Lucrețiu, *Poemul Naturii*, traducere din lb. latină de T. Naum, prefață: T. Vianu (*Lucrețiu și Poemul Naturii*, p. 5-14), Note: G. Brătescu, T. Naum, E. Toth, Editura Științifică, București, 1965; Titus Lucretius Carus, *Poemul naturii*, traducere, prefață și note de D. Murărașu, Editura Minerva, București, 1981 (*Biblioteca pentru toți*) (reia D. Murărașu, *Poemul Naturii*, Bucovina, Bucovina, 1947).

⁵ Titus Maccius Plautus, *Teatru*, I, *Casa cu stafii* (cuprinde *Casa cu stafii*, *Menaechmii* (*Gemenii*), *Odgonul*), în românește de Nicolae Teică, cu o prefață de Eugen Cizek, Editura pentru Literatură, București, 1968 (*Biblioteca pentru toți*); II, *Comedia măgarilor* (cuprinde *Comedia măgarilor*, *Gărgărița*, *Pseudolus*, *Stichus*), în românește de Nicolae Teică, Editura Minerva, București, 1970 (*Biblioteca pentru toți*); III, *Cartaginezul* (cuprinde *Cartaginezul*, *Cutia cu jucării*, *Epidicus*, *Persanul*), în românește de Nicolae Teică, Editura Minerva, București, 1972 (*Biblioteca pentru toți*); IV, *Militarul fanfaron* (cuprinde *Militarul fanfaron*, *Bacchidele*, *Cap-*

țiu)⁶; *istoriografie*: C. Iulius Caesar⁷, C. Sallustius Crispus⁸; *știință*: Vitruviu⁹.

b) perioada imperială timpurie: literatură (teatru, poezie): Fedru¹⁰, Albius Tibullus (Tibul)¹¹, Publicus Vergilius Naso (Virgiliu, Vergiliu)¹², Horatius¹³, Publius Ovidius Naso (Ovidiu)¹⁴, Aulus Persi-

tivii, Negustorul), în românește de Nicolae Teică, Editura Minerva, 1973 (*Biblioteca pentru toți*); V, *Amphitryo* (cuprinde *Amphitryo, Casica, Trei frați, Truculentus, Ulcica*), Editura Minerva, 1974 (*Biblioteca pentru toți*).

⁶ În vol. Terențiu. Seneca, *Teatru*, în românește de Nicolae Teică și de Ion Acsan, prefată și note de Eugen Cizek, Editura pentru Literatură, București, 1966 (*Biblioteca pentru toți*): cuprinde comediile *Eunucul*, p. 5-105; *Phormio*, p. 107-209, traduse de Nicolae Teică; Publius Terentius Afer (Terențiu), I, *Fata din Andros*, traducere de N. Teică, Editura Minerva, București, 1975 (*Biblioteca pentru toți*); II, *Frații*, traducere de N. Teică, Editura Minerva, București, 1976 (*Biblioteca pentru toți*).

⁷ C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, studiu introductiv și indice de Cicerone Poghir, *Războiul gallic*, traducere, note și indice Janina Vila Unguru; *Războiul civil*, traducere și indice de Elisabeta Unguru, *Note Cicerone Poghir*, Editura Științifică, București, 1964; C. Iulius Caesar, *Fragmentele. Opera apocrifă*, Studiu introductiv și note Cicerone Poghir, *Războiul alexandrin*, trad. Janina Vilanu-Unguru, *Războiul african, Războiul spaniol și Fragmentele*, trad. Elisabeta Poghir, *Note Elisabeta Poghir*, Editura Științifică, București, 1967.

⁸ C. Sallustius Crispus, *Opere*, studiu introductiv, traducere, note și indice de Nicolae Lascu, Editura Științifică, București, 1969.

⁹ Vitruviu, *Despre arhitectură*, traducere de G. M. Cantacuzino, Traian Costa și Grigore Ionescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1964 (*Scriitori greci și latini V*): cea dintâi ediție românească.

¹⁰ Fedru, *Fabule*, traducere și note de Aurel Tita și Gheorghe Moraru, Editura pentru Literatură Universală, București, 1966; reluat în Fedru. Avianus, *Fabule*, traducere și note de Aurel Tita și Gheorghe Moraru, prefată de Gheorghe Ceaușescu, Editura Minerva, București, 1981 (*Biblioteca pentru toți*), p. 3-116, 157-190.

¹¹ Tibul, *Elegii*, ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, Editura Univers, București, 1988: prima traducere în limba română a lui Tibul și a autorilor Corpului tibulian (cf. *Notă asupra ediției*, p. 20).

¹² Virgiliu, *Eneida*, în românește de D. Murărașu, studiu introductiv și comentarii de H. Mihăescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956 (*Clasicii Literaturii Universale*); Virgiliu, *Bucolice. Georgice*, în românește de Lascăr Sebastian, Editura Tineretului, București, 1963 (*Cele mai frumoase poezii*); Publius Vergilius Maro, *Eneida*, ediție în proză, traducere de Eugen Lovinescu, text revăzut, prefată, tabel cronologic, note și indice de E. Cizek, Editura pentru Literatură Universală, București, 1964; Virgiliu, *Eneida*, traducere de Eugen Lovinescu, Editura pentru Literatură, București, 1964 (*Biblioteca pentru toți*); Virgiliu, *Eneida*, traducere de Eugen Lovinescu, Editura Tineretului, București, 1967 (*Lyceum*); Virgiliu, *Bucolice*, traducere, prezentări și note de Teodor Naum. *Georgice*, traducere și note de D. Murărașu. *Poezii atribuite*, traducere și note de D. Murărașu, prefată

de G. Guțu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967 (*Clasicii Literaturii Universale*); Vergiliu, *Eneida*, în românește de Eugen Lovinescu, antologie, tabel cronologic, prefață, note și bibliografie de Gabriela Creția, Editura Albatros, București, 1967 (*Lyceum. Texte comentate*); Virgiliu, *Bucolicele. Georgice*, în Virgiliu. Horațiu. Iuvenal, *Pagini alese*, traducere Lascăr Sebastian, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969 (*Clasicii Literaturii Universale*); Publius Vergilius Maro, *Eneida (cânturile I-VI)*, traducere, note și prefață de Teodor Naum, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979; Publius Vergilius Maro, *Eneida*, ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, Editura Univers, București, 1980.

¹³ Horațiu, *Satire și epistole*, traducere Constantin I. Niculescu, prefață Mihai Nichita, note Radu Albala, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1959 (*Biblioteca pentru toți*); Horațiu, traducere, cuvânt înainte și note de Lascăr Sebastian, Editura Tineretului, București, 1961 (*Cele mai frumoase poezii*); Horațiu, *Ode, Satire, Epode, Epistole*, în Virgiliu. Horațiu. Iuvenal, *op. cit.*; Horatius, *Opera omnia*, vol. 1, *Ode. Epode. Carmen Saeculare*, vol. 2, *Satire. Epistole. Arta poetică*, ediție critică, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita, stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode, Epode și Carmen Saeculare*: Traian Costa, Editura Univers, București, 1980 (în *Notă asupra ediției*, p. 5, se arată că este pentru prima dată când se oferă publicului român „o ediție integrală și bilingvă a operei lui Horațiu”).

¹⁴ Ovidiu, *Tristele*, tălmăcire, cuvânt înainte și note de Eusebiu Camilar, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957 (*Cele mai frumoase poezii*); Publius Ovidius Naso, *Scrisori din exil*, în românește de Teodor Naum, studiu introductiv și comentarii de N. Lascu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957 (traducerea integrală a *Tristelor și Ponticelor*); Ovidiu, *Metamorfozele*, traducere selectivă Maria Valeria Petrescu, Cuvânt înainte de Eusebiu Camilar, ilustrații de Aurel Stoicescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957 (în versuri); republicată la Editura Albatros, București, 1969; Ovidiu, *Metamorfozele*, traducere Ion Florescu, revizuirea traducerii, prefață, note, anexe de Petru Creția, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959 (*Scriitori greci și latini I*) (traducere în metru original); Ovidius, *Metamorfoze*, studiu introductiv, traducere și note de David Popescu, Editura Științifică, 1959; Ovidiu, *Fastele*, traducere de Ion Florescu și Traian Costa, studii și note de Traian Costa, Editura Academiei, București, 1965 (*Scriitori greci și latini VIII*) (în versuri), cu indicația de la p. 33 din prefața intitulată *Despre Fastele lui Ovidiu și calendarul roman*, conform căreia este prima „traducere completă în românește a *Fastelor*” făcută de Ion Florescu, refăcută de Traian Costa; Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, traducere de Eusebiu Camilar, prefață, note și indice de Toma Vasilescu, Editura pentru Literatură, București, 1966 (*Biblioteca pentru toți*); Ovidiu, traducere Maria-Valeria Petrescu, cuvânt înainte de Adrian Pârvulescu, Editura Tineretului, București, 1969 (*Cele mai frumoase poezii*); Ovidius, *Metamorfoze*, ediția a II-a revăzută, studiu introductiv, traducere și note de David Popescu, Editura Științifică, 1972 (1959); Publius Ovidius Naso, *Tristele. Ponticile*, traducere și prefață de Teodor Naum, ediție ilustrată de Mircea Dumitrescu, Editura Univers, București, 1972; Publius Ovidius Naso, *Heroide. Amoruri. Arta iubirii. Remediile iubirii*, traducere

us Flaccus (Persius)¹⁵, Gaius Petronius Arbiter (Petroniu)¹⁶, Lucius Annaeus Seneca (Seneca)¹⁷, Pseudo-Seneca¹⁸, Decimus Iunius Iuvenalis (Iuvenal)¹⁹, Marcus Valerius Martialis (Marțial)²⁰, Plinius cel Tânăr²¹, Lucius Apuleius²²; *filosofie*: Lucius Annaeus Seneca (Seneca)²³,

și note de Maria Valeria Petrescu, prefață și tabel cronologic de Grigore Tănăsescu, Editura Minerva, București, 1977 (*Biblioteca pentru toți*); Ovidiu, *Metamorfozele*, selecție și repovestire în limba română de Grigore Tănăsescu, ilustrat Mircea Dumitrescu, Editura Ion Creangă, București, 1988.

¹⁵ Aulus Persius Flaccus, *Satire*, în Persius. Iuvenal. Marțial, *Satire și epigrame*, în românește de Tudor Măinescu și Alexandru Hodoș, prefață de I. Fischer, Editura pentru Literatură, București, 1967 (*Biblioteca pentru toți*), p. 3-56, cu precizarea lui I. Fischer de la p. XLII din prefața intitulată *Poezia satirică la romani* (V-XLII) că „Persius apare acum în prima traducere românească”.

¹⁶ Petroniu, *Satyricon*, traducere, prefață și note de Eugen Cizek, Editura pentru Literatură, București, 1967 (*Biblioteca pentru toți*), p. 39-42 (*Notă bibliografică*), 43-286 (text).

¹⁷ În vol. Terențiu. Seneca, *Teatru: tragedia Medeea*, p. 217-277, tradusă de Ion Acsan; ed. a II-a, Editura Univers, 1973 (*Thalia*); Lucius Annaeus Seneca, *Apo-kolokyntosis*, traducere, prefață și note de Eugen Cizek, Editura pentru Literatură, București, 1967 (*Biblioteca pentru toți*), p. 3-4 (*Notă biografică*), 5-36 (text) (prima traducere românească – cf. Eugen Cizek, *Notă asupra ediției*, XLVIII); Lucius Annaeus Seneca, *Tragedii*, vol. I, *Oedipus, Thyestes, Agamemnon, Phaedra*, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Traian Diaconescu, Editura Univers, București, 1979; vol. II, *Hercule scos din minți, Troienele, Hercule pe muntele Oeta, Fenicienele*, București, 1984 (*Clasicii Literaturii Universale*): este vorba despre ediția integrală, în versiune ritmată, a teatrului senecan în limba română.

¹⁸ În vol. Terențiu. Seneca, *Teatru: tragedia Octavia*, p. 279-333, tradusă de Ion Acsan.

¹⁹ Decimus Iunius Iuvenalis, *Satire*, în Persius. Iuvenal. Marțial, *Satire și epigrame*, p. 57-265, cu precizarea lui I. Fischer de la p. XLII din prefața intitulată *Poezia satirică la romani* (p. V-XLII) că „Persius apare acum în prima traducere românească”; Iuvenal, *Satire*, traducere, cuvânt înainte și note de Lascăr Sebastian, Editura Tineretului, București, 1966 (*Cele mai frumoase poezii*); Iuvenal, *Satire*, în Virgiliu. Horațiu. Iuvenal, *op. cit.*; Iuvenal, *Satire*, prefață, traducere și note de Gh. Guțu, Editura Univers, București, 1986 (*Clasicii Literaturii Universale*) (traducere în proză).

²⁰ Marțial, *Epigrame*, traducere de Tudor Măinescu, note: Traian Costa, Editura pentru Literatură Universală, București, 1961 (*Clasicii Literaturii Universale*); Marcus Valerius Martialis, *Epigrame*, în Persius. Iuvenal. Marțial, *Satire și epigrame*, p. 269-445: selecție din *Epigrame* traduse inițial în *Satirici și epigramiști latini* (cf. I. Fischer, *Poezia satirică la români*, p. XLII).

²¹ Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, traducere, note și prefață de Liliana Manolache, Editura Univers, București, 1977 (*Clasicii literaturii universale*).

²² Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, în românește de I. Teodorescu, cuvânt înainte de N. I. Niculiță, Editura de Stat pentru Literatură și Artă,

Sextus Empiricus²⁴; *retorică*: M. Fabius Quintilianus (Quintilian)²⁵; *istoriografie*: Titus Livius²⁶, Quintus Curtius Rufus²⁷, Publius Cornelius Tacitus²⁸, C. Suetonius Tranquillus (Suetoniu)²⁹; *erudiție*: Aulus

București, 1958 (*Clasicii Literaturii Universale*); *Măgarul de aur*, roman, traducere și note de I. Teodorescu, prefață de N. I. Niculiță, Editura pentru Literatură, București, 1968.

²³ L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, traducere și note de Gheorghe Guțu, studiu introductiv de Isac Davidsohn, Editura Științifică, București, 1967; Lucius Annaeus Seneca, *Scrisori filozofice alese*, antologie, prefață și tabel cronologic de Eugen Cizek, traducere de Paula Bălașa, Elena Lazăr, Nicolae Mircea Năstase, Svetlana Sterescu, Editura Minerva, București, 1981 (*Biblioteca pentru toți*).

²⁴ Sextus Empiricus, *Opere filozofice*, vol. I, traducere și introducere de Aram M. Frenkian, Editura Academiei, București, 1965 (*Scritori greci și latini X*).

²⁵ M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. I-III, traducere de Maria Hetco, Editura Minerva, București, 1974 (*Biblioteca pentru toți*): prima traducere integrală mondială a operei.

²⁶ Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, traducere din limba latină de Villan Janina, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu, studiu introductiv: Toma Vasilescu, note: Paul H. Popescu, Editura Științifică, București, 1959; vol. II, traducere și note de Paul H. Popescu, București, 1959; vol. III, traducere din limba latină de Florica Demetrescu, Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, Note: Paul H. Popescu, București, 1961; vol. IV, traducere din limba latină de Toma Vasilescu, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu, Note: Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, Editura Științifică, București, 1962; V, traducere din limba latină de Toma Vasilescu, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu, Note: Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, București, 1963. Titus Livius, *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)*, vol. I, traducere, tabel cronologic și note de Paul Popescu Găleşanu, cuvânt introductiv de A. Marinescu-Nour (cuprinde cărțile I-X și epitomele cărților XI-XX); vol. II, traducere și note de Paul Popescu Găleşanu (cuprinde cărțile XXI-XXX, XXXIII-XXXIV, XXXVII-XXXIX, CXX), Editura Minerva, București, 1976 (*Biblioteca pentru toți*).

²⁷ Quintus Curtius Rufus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, I-II, în românește de Constantin Gerota, traducere revăzută și adnotată de Paul H. Popescu Găleşanu, prefață de Dan Simonescu, Editura Minerva, București, 1970 (*Biblioteca pentru toți*); în prefața intitulată *Quintus Curtius Rufus în limba română*, V, XXI, Dan Simonescu arată că reprezintă prima traducere română.

²⁸ P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, *Dialogul despre oratori. Despre viața și caracterul lui I. Agricola. Despre originea și țara germanilor*, Editura Științifică, București, 1958: *Dialogul despre oratori*, traducere (p. 13-50), prefață (p. 3-11) și note (p. 131-148) de H. Mihăescu; *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, traducere (p. 61-90), prefață (p. 53-60) și note (p. 148-165) de N. I. Niculiță; *Despre originea și țara germanilor*, traducere (p. 103-127) și note (p. 165-174) de Teodor A. Naum, prefață (p. 93-102) de N. Lascu; idem, *Opere*, vol. II, *Istории*, traducere de Nicolae Lascu, Editura Științifică, București, 1963; idem, *Opere*, vol. III, *Anale*, traducere A. Marin, Editura Științifică, București, 1964.

Gellius³⁰; *autori eclesiastici*: Tertulian³¹, Minucius Felix³², Ciprian³³, Actele martirice³⁴.

c) perioada imperială târzie: *literatură*: Avianus³⁵, Augustin³⁶; *erudiție*: Ambrosius Macrobius Theodosius (Macrobius)³⁷; *istoriografie*: Ammianus Marcellinus³⁸, *Istoria augustă*³⁹.

Obiectivele urmărite

Cum se explică această activitate editorială destul de diversificată? Un ideolog înregimentat, Isac Davidsohn⁴⁰, autorul studiului intro-

²⁹ C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece cezari*, în românește de David Popescu și C. V. Georoc, Editura Științifică, București, 1958.

³⁰ Aulus Gellius, *Noaptele atice*, traducere: David Popescu, introducere și note I. Fischer, Editura Academiei, București, 1965 (*Scriitori greci și latini IX*).

³¹ *Părinți și scriitori bisericești*, 3, *Apologeti de limbă latină*, traducere de Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și David Popescu, introducere, note și indici de Nicolae Chițescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 23-340: *Apologeticul* (p. 31-112), *Despre mânturarea sufletului* (p. 113-126), *Despre prescripția contra ereticilor* (p. 127-176), *Despre răbdare* (p. 177-201), *Despre pocăință* (p. 202-223), *Despre rugăciune* (p. 224-249), *Despre suflet* (p. 250-340).

³² *Părinți și scriitori bisericești*, 3: *Dialogul Octavius*, p. 343-398.

³³ *Părinți și scriitori bisericești*, 3: p. 401-506: *Către Donatus* (p. 410-427), *Despre unitatea Bisericii* (p. 428-456), *Despre rugăciunea domnească* (p. 457-489), *Despre gelozie și invidie* (p. 490-506).

³⁴ *Părinți și scriitori bisericești*, 11, *Actele martirice*, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Ioan Rămureanu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.

³⁵ Avianus, *Fabule*, în Fedru. Avianus, *op. cit.*, p. 119-154, 191-192; A. T. și G. M., *Notă asupra ediției*, p. XXIII, XXV: prima traducere a celor 42 de fabule.

³⁶ *Părinți și scriitori bisericești*, 64, *Fericitul Augustin, Scrieri alese*, partea I, *Confessiones. Mărturisiri*, traducere și indice de Nicolae Barbu, introducere și note de Ioan Rămureanu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985.

³⁷ Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*, traducere, introducere și note de Gh. Tohăneanu, Editura Academiei, București, 1961 (*Scriitori greci și latini*).

³⁸ Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, studiu introductiv, traducere, note și indice David Popescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, cu precizarea lui David Popescu din *Studiu introductiv*, p. 44: „volumul de față prezintă pentru prima dată traducerea integrală a operei lui Ammianus Marcellinus în limba română”.

³⁹ *Istoria Augustă*, studiu introductiv: Vladimir Iliescu, partea I traducere și note David Popescu, partea a II-a traducere și note Constantin Drăgulescu, Editura Științifică, București, 1971: Vladimir Iliescu, *Studiu introductiv*, p. 27: prima ediție integrală în română a acestei culegeri de biografii imperiale.

ductiv la ediția L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, o consideră „unul din numeroasele aspecte semnificative ale revoluției noastre culturale”⁴¹, un „bun” pe care „socialismul, care aduce libertate și bunăstare milioanei de oameni ai muncii, asupriți și exploatați de regimurile din trecut”, îl oferă „maselor largi de oameni ai muncii”, o dovadă a faptului că valorile culturale nu mai sunt „apanajul unui cerc îngust de inițiați”, al „privilegiilor claselor posedante”, ci al „marelui public”⁴². Într-adevăr, acesta din urmă trebuie să fi fost destul de eterogen din punct de vedere social și cultural, de vreme ce erau implicate edituri diverse, dintre care unele patronau mai multe colecții în care se traduceau opere aparținând unor genuri literare diferite.

Cum am subliniat deja, unele dintre ediții erau instrumente didactice, științifice și literare necesare învățământului umanist preuniversitar și universitar (filologic, istoric, filosofic, artistic) și mediului academic⁴³. Orientarea ideologică nu era cu totul străină nici în cazul acestora, fragmentele selectate fiind orientate către teme specifice – discriminarea socială, lupta de clasă, denunțarea imperialismului ș.a.

Așa cum apreciau unii editori, multe dintre operele latine erau oferite ca exemple pentru „valoarea” „educativă”, „morală”, „etică”, „patriotică” și „artistică”, inclusiv „pentru vremurile noastre”⁴⁴, „cu toate că ele exprimă ideologia unei societăți atât de deosebite de orânduirea noastră socială”⁴⁵.

De asemenea, erau percepute ca surse de inspirație pentru cultivarea patriotismului, în general⁴⁶, dar mai ales cel axat pe cunoașterea

⁴⁰ Vezi *infra*.

⁴¹ În 1949, Mihail Roller publicase la Editura Scânteia din București o broșură de propagandă intitulată *Pe drumul revoluției noastre culturale*.

⁴² Isac Davidsohn, *Sudiu introductiv*, în L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, p. VII-VIII.

⁴³ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 6; *Nota traducătorului*, în *Proză istorică latină...*, p. V; *Fontes...*, I-II; Petre Stati, *Cuvânt înainte*, în *Satirici și epigramiști latini*, p. 7.

⁴⁴ David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 7, 42-43; idem, *Valoarea educativă a studiilor clasice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. V-XLVII, în special LXVI, LXVII; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XXXV; Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. IX, LXVII.

⁴⁵ David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁶ Dan Simonescu, *Quintus Curtius Rufus în limba română*, în Quintus Curtius Rufus, *op. cit.*, p. XXI: „Tineretul va găsi în ea exemple de eroism, abnegație și jertfă, când este în joc apărarea patriei”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius,

istoriei antice⁴⁷ și pe originea latină a poporului român⁴⁸. Două cazuri particulare merită atenție aici: în primul rând, Ovidiu, celebrat în 1957 la 2000 de ani de la naștere, considerat de David Popescu „primul cântăreț al Dobrogei”⁴⁹, iar de Eusebiu Camilar – autorul uneia „dintre cele mai autentice adevăruri ale existenței noastre pe locurile acestea”⁵⁰. Apoi, Plinius cel Tânăr, corespondentul împăratului Traian – învingătorul „semețului «șoim» al Carpaților”⁵¹.

us, *De la fundarea Romei*, vol. II, p. 420 (nota 26 la cartea VII: jertfa lui Marcus Curtius în 360 î.Hr. este „un exemplu... până unde poate merge credința și dragostea de patrie”), 455-456 (notele 11 și 13: iubirea de patrie și jertfa pentru patrie); idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 724 (nota 134 la cartea XXII), 786 (nota 230 la cartea XXVI), 787 (nota 234 la cartea XXVI); David Popescu, *Studiu introductiv*, în Ammianus Marcellinus, *op. cit.*, p. 13, 15, 17.

⁴⁷ Emblematic este *Cuvântul tălmăcitorului* semnat de Eusebius Camilar în Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, p. V-XXXI.

⁴⁸ Teodor Naum, *Cum am tradus Eneida*, în Publius Vergilius Maro, *Eneida (cânturile I-VI)*, p. 5: editarea acestei noi traduceri a Eneidei, „poema națională a Romei și a latinității, trebuie înțeleasă și ca o reluare a îndatoririi cercurilor tutelare și diriguitoare ale culturii române de a ține trează în păturile largi ale publicului cititor ideea nobilei origini latine. E vorba, anume, de opera în care latinitatea și-a găsit cea mai înaltă expresiune a ei.”

⁴⁹ David Popescu, *Introducere*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 8: „Pentru noi, Ovidius prezintă o însemnătate deosebită. Exilul lui la Tomis – Constanța de azi – și știrile pe care le aflăm în opera sa despre regiunile și oamenii care au locuit acum două mii de ani pe meleagurile dintre Dunăre și Marea Neagră fac din Ovidius un poet apropiat poporului și patriei noastre. De aceea, sărbătorirea oficială și pe scară atât de largă a bimilenarului nașterii poetului în 1957 n-a fost numai o dovadă de prețuire pe care cărturarii și oamenii muncii din țara noastră o acordă marilor valori ale culturii din toate timpurile și de pretutindeni, ci și un act de înaltă prețuire a primului cântăreț al Dobrogei, de cinstire a poetului surghiunit pe țărmul Pontului Euxin, ale cărui opere au rezistat mileniilor.”

⁵⁰ Eusebiu Camilar, *Cuvântul tălmăcitorului*, în Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, p. V-XXXI (aici, XIV-XV).

⁵¹ Liana Manolache, *Prefață*, în Plinius cel Tânăr, *op. cit.*, p. 27-28: „Plinius cel Tânăr este încă modern prin spirit și vitalitate. Pentru noi, cei născuți din «marele foc care a topit două popoare într-unul», cum spune V. Pârvan, popoare al căror sânge s-a înfrățit scăldând pământul de la Tapae și Sarmisegetuza, Plinius ne este aproape și prin faptul că a fost contemporanul marii înfruntări între romani și daci. Felicitându-l pe Caninius Rufus pentru proiectul de a scrie un poem despre războaiele daco-romane – «subiect atât de actual și de vast și, cu toate că faptele sunt adevărate, atât de fabulos» - cum spune Plinius în scrisoarea VIII, 4, el creionează lapidar portretul semețului «șoim» al Carpaților. Acel rege «neînfricat» și dârz, dat atât de mare, încât până și numele lui refuză să se supună regulilor metrice ale unui poem: «un rege care, izgonit din domnie, alungat chiar din viață, mu-și pierde deloc nă-

Fortând, adesea, interpretarea conținutului lor, unele scrieri antice erau luate ca sprijin în fundamentarea eșafodajului filosofic, ideologic, moral comunist. Astfel, *Poemul naturii* al lui Lucrețiu, transpunere poetică a filosofiei lui Epicur, era inclus în categoria surselor antice care stăteau la baza materialismului dialectic⁵², *Scrisorile către Luciliu* ale lui Seneca⁵³, poezia lui Horațiu⁵⁴ sau *Viața și faptele*

dejdea» – spune Plinius. Când însă țara și reședința i-au fost cotochite de biruitori, pentru a nu se lăsa prins viu de comandantul roman care-l ajunge din urmă, și spre a nu împodobi carul triumfal al împăratului Romei, marele învins se înjunghie cu spada curbată dacică, scenă ce se poate vedea pe Columna traiană. Mai vorbește Plinius în această scrisoare despre «poduri noi aruncate peste fluvii» – este podul peste Dunăre de la Drobeta, construit între 103 și 105 de arhitectul Apollodor din Damasc. Această scrisoare a lui Plinius este pentru noi cu atât mai grea de semnificații, cu cât, din tot ceea ce au scris istoricii antici, unii dintre ei martori oculari ai crâncenei înclăștări între cuceritori și cei ce-și apărau libertatea, nu s-a păstrat decât foarte puțin din *Istoria romană* a lui Dio Cassius.”

⁵² Petre Stati, *Lucrețiu, în Satirici și epigramiști latini*, p. 23: „aportul său /al poetului – n.n./ în stimularea spiritelor către cunoașterea obiectivă a universului face din Lucrețiu un gigant al cugetării materialiste antice, în ale cărei fibre tresar, risipite de el, scânteieri dialectice de-a dreptul moderne.”; D. Murărașu, *Prefață*, în Titus Lucretius Carus, *Poemul naturii*, p. V (filosofia materialistă greacă „reprezintă o etapă a gândirii omenesci, prin atitudinea net opusă misticismului religios și idealismului”), XVI („zmulgerea (sic!) omului de sub teroarea unor puteri supranaturale, săvârșită de Epicur prin argumentarea neexistenței zeilor și prin lămurirea fenomenelor naturii”); idem, *Note*, în *ibidem*, p. 279, notă la I, 66: „Epicur (341-270 î.e.n.) este celebrat ca dezrobitor al omului de sub jugul superstițiilor religioase”.

⁵³ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. IX („Mesajul” operei filosofice a lui Seneca „poate găsi înțelegere și simpatie în cugetele oamenilor onești din vremea noastră, care vor acorda prețuirea lor multora dintre îndemnul filosofului și moralistului latin, valoroase prin înalta lor semnificație general-umană, etică, pătrunse de un nobil și puternic sentiment al fraternității umane.”), LXVII (Seneca „a formulat cu elocvență idei valoroase, care depășesc prin conținutul lor generic orizontul societății sclavagiste și-și păstrează prin aceasta semnificația deosebită: egalitatea naturală a oamenilor, unitatea neamului omenesc, caracterul imoral al nedreptății și tiraniei, noblețea compasiunii față de suferința aproapelui, frumusețea prieteniei adevărate... îndemnul unei morale, pentru care înfruntarea neînfricată, senină a suferinței și morții reprezintă chezașia cea mai puternică a libertății... Prin asemenea momente valoroase, mesajul filosofic al lui Seneca își păstrează încă, după două milenii, semnificația.”).

⁵⁴ Petre Stati, *Horațiu, în Satirici și epigramiști latini*, p. 64: „Compasiunea pentru cei slabi și săraci, de care se simțea legat prin origine, repulsia față de apucăturile odioase ale celor avuți sunt avânturi generoase care îl situează printre marii creatori umaniști antici.”.

lui *Alexandru cel Mare* a lui Quintus Curtius Rufus⁵⁵ erau văzute ca adevărate depozite ale unor valori morale precursoare celor specifice umanismului socialist (egalitatea naturală, fraternitatea și unitatea genului uman, compasiunea, caracterul imoral al nedreptății ș.a.), dar și modele ale efortului creator datorat muncii fizice și spirituale (*labor*) – „factor de construcție a istoriei”, care „generează caractere morale și conștiința patriotică” și „face din om stăpânul universului”⁵⁶, și, nu în ultimul rând, dovezi indirecte, prin critica și negarea valorilor „moralei orânduiri bazate pe relații de exploatare”⁵⁷, ale superiorității eticii și echității socialiste.

⁵⁵ Dan Simonescu, *op. cit.*, în Quintus Curtius Rufus, *op. cit.*, p. XXI: Alexandru este oferit ca exemplu, pentru că, după el, „populațiile eterogene cucerite” făceau parte „dintr-un tot organic unitar: *umanitatea*, în care toți cetățenii Asiei și Europei aveau să se bucure de drepturi și tratament egale”.

⁵⁶ Mihai Nichita, *Romanitas și poesis*, în *Poeți latini*, vol. I, p. XXI-XXII (*Humanitas*), de unde provin citatele.

⁵⁷ Aurelian Tache, *Studiu introductiv*, în Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 31; David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 34: „Viața ușoară și frivolă, intrigile amoroase, manierele și limbajul societății aristocrate din timpul lui Augustus sunt din plin oglindite în *Metamorfoze*.”; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. IX („cercuri democratice sclavagiste”), XV („Plebea era utilizată ca masă de manevră...”); idem, *op. cit.*, în Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, p. XL: *Arta de a iubi* (*Ars amatoria* sau *Ars amandī*) „are un fond imoral, pentru că recomandă ispititor dragostea liberă ca un divertisment oarecare, efemer”; pentru el, „plăcerea e principiul călăuzitor al vieții; nu are păreri favorabile despre demnitatea și sentimentele femeii; „pe bună dreptate opera a fost socotită primejdioasă”; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 6: sclavii – clasă socială „sângeros exploatați”; Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. XIII-XIV („Decăderea morală și desfrâul, libertinajul sub forma manifestărilor celor mai abjecte caracterizează viața înaltei societăți romane din această epocă /imperială – n.n./... aristocrația romană, leneșă și coruptă, s-a prăvălit în prăpastia celor mai dezgustătoare vicii și dezordini morale, ducând o existență de orgii și dezmăț sexual. Depravarea bogăților, luxul lor nesăbuit, moravurile lor decăzute au fost descrise și înfierate de scriitorii și poeții epocii imperiale. Opulența și strălucirea stăpânilor însă contrasta violent cu mizeria sărăcimii libere și, în primul rând, cu suferințele nemărginite ale sclavilor, asupra cărora se exercita cruzimea, nestingherită și perversă, a celor care-i considerau doar niște unelte cu glas și-i maltratau cu sălbăticie.”), LIV („Această aristocrație era ea însăși moralmente decăzută și roasă de vicii dezgustătoare. Idealurile înalte ale moralei stoice contrastau violent cu descompunerea ei morală.”), LVII; Petre Stati, *Persiu*, în *Satirici și epigramaști latini*, p. 116: Persius „satirizează trufia, lenea, ipocrizia, corupția și îngustimea de spirit, care-și disputau întâietatea într-o societate roasă de vicii”; idem, *Juvenal*, în *ibidem*, p. 340: „Juvenal, care a conturat cu un talent excepțional tabloul Romei imperiale, cu mizeriile și fastul ei odios, dar și cu clocotul obidiților din gloată, găsește astăzi, mai ales în țările unde a triumfat drep-

În sfârșit, ne putem întreba dacă traducerea, în 1973, *doar* a cărții I a operei filosofice *Despre stat* a lui Cicero, în care acesta discută despre cele patru forme de guvernământ (trei „primitive” – monarhia, aristocrația, democrația –, a patra fiind cea statuată prin „constituția romană”), accentuând pe ideile conform cărora „lucrul public” (*res publica*) este sinonim cu „lucrul poporului” (*res populi*), „libertatea” (*libertas*) este cu adevărat autentică numai în statul „în care puterea poporului e suverană” (*in qua populi potestas summa est*), conducerea aristocratică, cu atât mai puțin cea regală, n-a asigurat nicio dată stabilitatea statului, dreptul acordat de lege „este egal pentru toți” (*ius autem legis aequale*), despre necesitatea ca în fruntea statului să nu se afle nici un *rex*, nici un *tyrannus*, nici un *dictator*, nici un *dominus*, ci un „conducător al poporului” (*magister populi*) ș.a.⁵⁸, nu dezvăluie interesul noului regim de „democrație populară” pentru difuziunea acelor aspecte de filosofie politică romană considerate acceptabile din perspectiva doctrinei politice oficiale a Republicii socialiste. O interogație similară s-ar putea pune în legătură cu tălmăcirea *doar* a primei părți a tratatului *Despre legi*, care analizează fundamentul natural al dreptului, explicat, printre altele, prin unitatea umanității dată de înzestrarea tuturor oamenilor cu *ratio* („rațiune”), *consilium* („intelență”), *memor* („memorie”) și *sapientia* („înțelepciune”) ⁵⁹, evitându-se publicarea părții secunde, dedicate dreptului religios, care ar fi putut perturba politica de implementare a ateismului.

Prezențe ideologice

Amploarea și semnificația lor sunt în strânsă interdependență cu momentul în care a avut loc actul editorial, cu orientarea ideologică și profesionalismul celor responsabili de diferitele secțiuni ale edițiilor (traducători, autori de studii introductive sau de note), cu genul literar în care se încadrează operele.

tatea socială, o prețuire și înțelegere deplină.”; Eugen Cizek, *Prefață*, în Lucius Annaeus Seneca, *Scrieri filozofice alese*, p. XVIII: „individualismul exacerbat” este „o invariantă a gândirii lui Seneca și implică adesea exortația spre perfecționare morală solitară sau cel mult aflată sub îndrumarea unui diriguitor de conștiință”, astăzi, o asemenea „soluție morală” fiind condamnată.

⁵⁸ Marcus Tullius Cicero, *Despre stat*, traducere Aristotel Pârcălăbescu, în idem, *Opere alese*, vol. II, p. 154-181, citatele fiind de la p. 170, 171, 177, 170.

⁵⁹ Idem, *Despre legi*, traducere Aristotel Pârcălăbescu, în idem, *Opere alese*, vol. II, p. 186-209, traducerea noțiunilor fiind preluate de la p. 193.

Ingerințele ideologice se întâlnesc într-o manieră covârșitoare în edițiile realizate din a doua jumătate a anilor '50 și în anii '60⁶⁰. Faptul nu pare a fi întâmplător, deoarece în deceniul 50-60 s-au publicat, mai ales la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, traduceri din operele lui Lenin (vol. 1, 1958; vol. 2, 1955; vol. 21, 1955), Marx și Engels (F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, 1950; K. Marx și F. Engels, *Despre artă și literatură*, 1953; K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, 1954; K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, 1955) și din istoriografia sovietică (V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, 1951; N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, 1951; idem, *Principatul lui Augustus*, 1954; A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, 1953; *Istoria universală*, vol. I-II, 1959). Cu toate acestea, chiar în acești ani, au fost realizate multe ediții degrevate de orice prezență ideologică, în deceniile 70-80 și 80-90 numărul acestora crescând⁶¹.

Cei care au vehiculat concepte sau opinii cu substrat ideologic din motive ușor de înțeles pentru unii, mai dificil de distins pentru alții au fost, precumpănitor, prefațatorii și autorii notelor – profesori de discipline ideologice, precum Aurelian Tache⁶² și Isac Davidsohn (care avea și formație de clasicist)⁶³, un istoric afiliat aparatului de partid și

⁶⁰ Pe baza informațiilor pe care le avem în acest moment, situația ar fi următoarea: 1957 – 2; 1958 – 3; 1959 – 4; 1961 – 2; 1963 – 1; 1964 – 1; 1966 – 1; 1967 – 3; 1968 – 1; alte două, din 1972 și 1981, reiau edițiile din 1959 și, respectiv, 1947.

⁶¹ Pe baza informațiilor pe care le avem în acest moment, situația ar fi aceasta: 1957 – 2; 1958 – 1; 1959 – 1; 1963 – 1; 1964 – 3; 1965 – 4; 1966 – 3; 1967 – 4; 1969 – 3; 1970 – 4; 1971 – 2; 1972 – 3; 1973 – 3; 1974 – 3; 1977 – 1; 1978 – 1; 1979 – 2; 1980 – 1; 1981 – 3; 1982 – 2; 1983 – 1; 1984 – 1; 1985 – 1; 1988 – 2.

⁶² Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 7-34. Absolvent al Facultăților de Filosofie din București și Leningrad, cercetător, profesor de filosofie timp de peste trei decenii, inclusiv la Universitatea din București; „a fost profund influențat de ideologia marxist-leninistă. Prin această grilă de lectură interpretează chiar și filosofi precum Aristotel, Avicenna, Averroes, ale căror idei le analizează din perspectiva unor termeni ca *luptă / poziție de clasă, teorie sclavagistă* etc. Accentul principal al interpretărilor sale este pus fie pe elementele prezente, fie pe posibilele rădăcini ale materialismului dialectic, indiferent dacă domeniul avut în vedere suportă sau nu această grilă de interpretare. Lenin, Marx, Engels sunt reperele sale bibliografice constante.” – cf. <https://romanian-philosophy.ro/encyclopedia/tache-aurelian/>

⁶³ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. VII-LXVII. În 1947, i-a fost recunoscută activitatea de ilegalist; în 1948, a devenit profesor de materialism didactic și istoric la Facultatea de Filosofie a Universității din Iași, unde a ocupat timp de trei decenii funcția de șef de catedră, în paralel, predând aceeași disciplină la Facultatea de Științe Juridice; în 1978, a fost decorat cu ordinul “23 August” cls. a II-a (cf. „Decretul

de stat ca Emil Condurachi⁶⁴, dar și filologi clasici – de exemplu, Dumitru Murărașu⁶⁵, Nicolae Lascu⁶⁶, Toma Vasilescu⁶⁷, Gh. Tohăneanu⁶⁸, Mihai Nichita⁶⁹, David Popescu⁷⁰, Paul P. Popescu⁷¹, Petre Stati⁷², Cicerone Poghirc⁷³. Cum vom vedea îndată, este neîndoielnic că nu toate incidentele cu iz ideologic exprimă sinceritate și nu toate sunt dovada însușirii și cunoașterii aprofundate a doctrinei oficiale a

nr. 7/1978 privind conferirea de ordine ale Republicii Socialiste România”, Text publicat în Buletinul Oficial nr. 5 din 27 ianuarie 1978: Pentru activitate îndelungată în mișcarea muncitorească și contribuția adusă la înfăptuirea politicii partidului și statului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră, cu prilejul împlinirii vârstei de 70, 75, 80, 85 sau 90 de ani, Președintele Republicii Socialiste România decretează: art. 6: Se conferă ordinul 23 August clasa a II-a tovarășilor... 39 persoane, poz. 8 – Isac Davidsohn). În anii '50 a coordonat una dintre grupele de învățământ ideologic formate din profesori ai Universității, a cărei misiune era studiul a 12 lucrări ideologice marxist-leniniste. A fost și „o figură de seamă a învățământului filosofic din țara noastră”, publicând studii și articole, dintre care se remarcă cele dedicate lui Seneca. În sfârșit, a predat limba și literatura latină la Facultatea de Filologie. Pentru toate acestea, vezi Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” Iași, *Personalități ieșene. Aniversări și comemorări 2022*, Editura Asachiana, Iași, 2021, p. 85; „Żydokomuna”. Evreii și comunismul. Cazul României (1994-1965), noiembrie 2011, 224, nr. 1842 (<https://www.calameo.com/read/000949189a84b182cb924>); Mihaela Paraschiv, *Breve storia della filologia classica all'Università "Alexandru Ioan Cuza" din Iași*, C&C, 6/1, 2011, p. 221; Ionuț Nistor, *Control și represiune. Construcția noii „elite” universitare în anii '50*, *Historia Universitatis Iasiensis*, III, 2012, p. 161, 165, 168.

⁶⁴ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*

⁶⁵ D. Murărașu, *Prefață*, în Titus Lucretius Carus, *Poemul naturii*, p. V-XXIV.

⁶⁶ N. Lascu, *Prefață la Despre originea și țara germanilor*, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 93-102.

⁶⁷ Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. V-XLVII, în special V-XIX; idem, *Prefață*, în Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, p. XXXIII-LV; vezi și *infra*.

⁶⁸ Gh. Tohăneanu, *Introducere*, în Ambrosius Macrobius Theodosius, *op. cit.*, p. 5-34.

⁶⁹ Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. IX-XXXV; idem, *Horatius poetul. O biografie lirică*, în Horatius, *Opera omnia*, vol. 1, p. 9-47, dar nu atât de evident.

⁷⁰ David Popescu, *Studiu introductiv*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. V-XLI.

⁷¹ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. 519-609.

⁷² Petre Stati, în *Satirici și epigramiști latini, passim*.

⁷³ Cicerone Poghirc, *Studiu introductiv*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 5-78.

epocii. De asemenea, ele sunt mai abundente în edițiile de scrieri istorice și filosofice și mai rare în cele literare. În egală măsură, o privire atentă asupra prefetelor și notelor infrapaginale sau de final nu poate să nu surprindă „jocul” dintre atitudinea profesionistă și necesitatea concesiilor: partea dedicată aspectelor intrinseci ale operei (compoziție, tehnici narative sau poetice, imagini artistice, stil, limbă, sistem filosofic etc.) și cea din comentariile adjuvante în care se discută sau se explică aspecte de civilizație antică (evenimente istorice, instituții, magistraturi, religie și mitologie, curente literare și filosofice, personalități politice și culturale, opere de artă, sistem monetar și de măsură, etimologia și semantismul unor noțiuni etc.), în ciuda unor lipsuri, inexactități sau erori de traducere, editoriale și interpretative – unele, acceptabile⁷⁴, altele, de neînțeles, dar explicabile prin stăpânirea precară a limbajului instituțional latin și a istoriei romane⁷⁵, altele, gra-

⁷⁴ E.g.: Fraza *Haec post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno* din Liv., II, 8, e tradusă frumos, dar inexact: „Aceste sunt evenimentele întâmplătoare în primul an după detronarea și alungarea regelui” (Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, traducere Paul H. Popescu, p. 108); *ad regiam* din discursul lui Cicero, *În apărarea lui Milo*, XIV e tradus de Mihai Popa prin „lângă palatul marelui preot” (Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. II, p. 119), ceea ce ni se exagerat; *domus regia* era casa marelui pontif (*pontifex maximus*); *quod nullis calamitatibus publicis insignirentur* din Suetonius, *Caligula*, XXXI apare în versiunea incompletă „nu este însemnat prin nici o calamitate” (C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 179); *via* din expresia *inter Salariam et Nomentanam viam* din Suetonius, *Nero*, XLVIII e redat prin rom. „șosea” – absolut corect, deși poate că suna mai adecvat dacă se păstra ca termen tehnic (*ibidem*, p. 266), cum s-a procedat în alte locuri din același volum – *Via Sacra* (*ibidem*, p. 26).

⁷⁵ E.g.: Notele și comentariile la ediția C. Tranquillus Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 365-441 conține multe inexactități, date incomplete și interpretări eronate; o traducere precum „Invocând legea lui Plotius, a făcut să poată reveni la Roma fratele soției sale...” (Suetonius, *Caesar*, V, în C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 5) nu redă exact ideea autorului latin, care arată că este vorba despre propunerea de lege a lui Plotius (*rogatio Plotia*); la fel, *villam in Nemorensi* din *Caesar*, XLVI e tălmăcită prin „vila din pădurea Arici-ei” (*ibidem*, p. 26), deși corect ar fi fost „vila din cartierul Nemorensis”; folosirea unor forme toponimice actualizate – de exemplu, „Spania” (*ibidem*, p. 6, 10, 16, 21, 372 etc.) – și forma aberantă „Spania Ulterioară” (*ibidem*, p. 5); „tavă mare” pentru *ferculum* („Avu scaun de aur în senat și în tribunal, un car și o tavă mare”) (Suetonius, *Caesar*, LXXVI, în *ibidem*, p. 40), dar aici termenul are înțelesul de targă de purtat statuile zeilor; *bis ovans ingressus est urbem* apare tradus astfel: „a intrat de două ori cu triumfuri în Roma” (idem, *Augustus*, XXII, în *ibidem*, p. 63), corect fiind „a intrat de două rânduri în Roma cu onorurile ovației”, *ovatio* nefiind totuna cu *triumphus*; *Compitales Lares* din Suetonius, *Augustus*, XXXI e redat prin „zeii

ve⁷⁶, altele, astăzi, desuete⁷⁷ –, dau măsura profesionalismului autorilor lor, ingerințele ideologicului fiind reduse⁷⁸. Faptul e cu atât mai frapant când secțiunile sunt semnate de persoane diferite ca formație intelectuală, așa cum se întâlnește, de exemplu, în ediția din 1967 a *Scrisorilor către Luciliu*, unde studiul introductiv poartă semnătura profesorului de materialism dialectic Isac Davidsohn, iar traducerea și notele pe cea a lui Gheorghe Guțu. Diferențele, în acest caz, sunt, uneori, majore: de exemplu, dacă în *Studiul introductiv la Despre îndatoriri*, Aurelian Tache îl definește pe Cicero ca un „reprezentant tipic

drumurilor” (*ibidem*, p. 70), deși mai apropiat de realitățile antice era „larii de la răspântii (compitali)”; în Suetonius, *Augustus*, XXXIV, unde biograful antic enumeră legile promulgate de principe, traducătorul indică și „legea... căsătoriei, legea celor două ordine sociale” (*ibidem*, p. 71), ceea ce e complet greșit, textul latinesc referindu-se la „<lex> de maritandis ordinibus” – așadar, „legea matrimoniului între diverse ordine sociale”; *cura aquarum* din Suetonius, *Augustus*, XXXVII e echivalat cu „îngrijirea apelor” (*ibidem*, p. 73), deși corect era „îngrijirea/ grija apeductelor”; „sânge străin sau de o rasă (!) servilă” (*ibidem*, XL) (*ibidem*, p. 75) pentru *peregrini ac servilis sanguinis* („sânge străin și de sclav”). *Accidit votivis circensibus, ut correptus validudine lectica cubans tensas deduceret* din Suet., *Aug.*, XLIII are curioasa traducere „Îmbolnăvinduse într-o zi în circ, în timpul unui spectacol dat cu prilejul unei solemnități religioase, a urmat corul pontifilor culcat în litieră” (*ibidem*, p. 78); Suetonius vorbește despre procesiunea „carelor sacre” (*tensae*); *ostenta* = „fenomene” (*ibidem*, p. 102) pentru „fapte prodigioase” etc.

⁷⁶ E.g.: În ciuda importanței excepționale pentru istoriografia românească, a cunoașterii destul de corecte a controverselor din jurul acestei opere (autor, date, surse, orientare etc.), în ciuda condițiilor limitate de dialog al exegezei din România cu cea din străinătate, și a absenței oricărei contaminări ideologice, ediția *Istoria augustă* prezintă numeroase deficiențe și greșeli de editare și tălmăcire: gruparea lipsită de orice logică a biografiilor lui Claudius, Aurelianus, Tacitus, Probus, *Quadrigae tyrannorum* /Firmus, Saturninus, Proculus, Bonosus/, Carus, Carinus și Numerianus în secțiunea „cei treizeci de tirani”; porțiuni din textul latin netradus; traduceri necorespunzătoare sau de-a dreptul aberante, datorate neînțelegerii adecvate, fie a textului latin, fie a semnificației unor termeni „tehnic” antici – ambele alterând grav conținutul și mesajul scrierii; nume inventate ș.a. N. I. Niculiță, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 149-150, nota 16 la *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, III („împăratul se mai numea și *princeps*, titlu conferit la început principilor moștenitori ca șefi ai tineretului și conducători ai senatului /lat. *principes iuventutis et senatus*/), p. 155, nota 59 la *ibidem*, XII (*Honestior auriga, clientis propugnant*) („clienții echivalează cu vasalii din evul mediu”).

⁷⁷ E.g.: N. I. Niculiță, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 162, nota 147 la *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, XLI: „În anul 86 e.n. (!), Decebalus, regele dacilor, a impus lui Domitianus un tratat dezavantajos și rușinos (!)”.

⁷⁸ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. 519-609.

al clasei dominante din orânduirea sclavagistă”⁷⁹, care se arată împotriva reformelor și militează pentru păstrarea proprietății latifundiare aristocratice, în traducerea fragmentului la care se face referire nu poate fi vorba despre intervenție care să ghideze interpretarea într-o anumită direcție, ci este redat aproape fidel textul latin⁸⁰. În sfârșit, în multe cazuri, prezența elementelor ideologice nu împieteează frumusețea traducerii, realizată după criteriul concordanței literare și stilistice cu originalul, ceea ce le-a transformat în adevărate creații în limba română – de pildă, fragmentele din proza istorică latină tălmăcite de Radu Albala într-o antologie prefăcută de un studiu introductiv foarte ideologizat al lui Mihai Nichita: traducerea, spune Albala, a încercat să păstreze „tonalitatea stilistică” proprie fiecărui autor – „stilul sec, de raport militar, al lui Cezar”, „arhaismul notoriu al lui Sallustiu”, „eleganțele pagini ale lui Tit Liviu”, „proza artistică a lui Tacit”⁸¹; pe toate le-a redat într-o delicioasă narațiune, parfumată pe alocuri cu amuzante și fermecătoare cuvinte neaoșe, unele având nevoie de explicații in-frapaginale oferite chiar de traducător⁸².

⁷⁹ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 26.

⁸⁰ *Off.*, II, 78: *Qui vero se populares volunt ob eamque causam aut agrariam rem temptant, ut possessores pellantur suis sedibus, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, labefactant fundamenta rei publicae, concordiam primum, quae esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae, deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet.* („Cei care voiesc să fie populari și în acest scop fac legi agrare pentru a scoate pe proprietari din avutul lor, sau pentru a ierta debitorilor sumele împrumutate, zdruncină temelia statului, în primul rând unirea, care nu poate exista când li se ia banii unora pentru a se da altora, și în al doilea rând spiritul de dreptate, care este suprimat în întregime, dacă nu poate fi sigur fiecare de avutul său.”) (Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 150).

⁸¹ Radu Albala, *op. cit.*, p. 5.

⁸² Vezi, de asemenea, și Teodor A. Naum, în traducerea scrierii lui Tacitus *Despre originea și țara germanilor, passim* (IV: *Ipse eorum opinionibus accedo qui Germaniae populos nullis aliis aliarum nationum conubiis infectos...* – „Eu unul mă alătur la părerea acelor care cred că popoarele Germaniei, fără să se corcească deloc prin căsătorii cu alte seminții străine...” – *idem, Opere*, I, p. 105; XV, 1: *delegata domus et penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia, ipsi hebent* / < vb. *hebeō*, -ēre – a lăncezi, a muia, a fi amorțit, moale/ – „grija casei, a căminului și-a ogoarelor o lasă în seama femeilor, bătrânilor și a celor neputincioși din casă, iar ei /bărbații/ se tâmpesc de lene” – *ibidem*, p. 110); Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. II, p. 7: „craidon cârlionțat” < *cincinatus ganeo*.

Intruziunile ideologice se clasifică în mai multe categorii. Unele sunt doar ecouri și contaminări ocazionale, lipsite de orice fundament livresc explicit, dovadă, foarte probabil, a oportunismului editorial sau a preluării unor termeni și formule devenite locuri comune⁸³.

⁸³ E.g.: cronologia relativă – „î.e.n.” – „e.n.”; N. Lascu, *Viața și opera lui Tacitus*, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. XXIV: „principala forță motrice în istorie” o constituie „voința și faptele oamenilor”, înainte de toate ale împăratului; „privești degradării morale din sânul claselor dominante romane la care Tacitus asistase din tinerețe”. David Popescu, *Note*, în Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 39 (nota 2: „Platon..., filozof idealist, militant activ împotriva materialismului și științei antice, a apărut prin concepțiile sale interesele aristocrației sclavagiste ateniene”), 40-41 (nota 3), 65 (nota 2: „aristocrația reacționară”), 74-75 (notele 5-6: „încercările revoluționare” ale Gracchilor; „revoluționarii Gracchi”), 80-81 (nota 1: „Socrate..., filozof idealist obiectiv... a fost un dușman de moarte al democrației, coalizând în jurul său fruntași ai aristocrației sclavagiste.”); idem, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 138, nota 52 la *Dialogul despre oratori*: închiderea de către M. Licinius Crassus (140-91 î.Hr.) a celei dintâi școli de retorică din Roma, condusă de L. Plotius Gallus, este caracterizată astfel: „În ea se formau în special tineri de origine populară. Prin această măsură reacționară, Crassus împiedica ridicarea celor săraci la conducerea statului.”. O formulă precum „proletarizarea maselor de agricultori” din G. Guțu, *Viața și opera lui Cicero*, în Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. I, p. 20. Expresia „reforme reacționare ale lui Sulla” din *Studiul introductiv* al lui Nicolae Lascu la C. Sallustius Crispus, *op. cit.*, p. 169; Eugen Cizek, *Note*, în Terențiu. Seneca, *Teatru*, p. 240, nota 1 la *Medeea*, actul II, scena III (despre *aurea aetas* /vârsta de aur a omenirii/: „se strecura aici amintirea vieții colective, bazată pe egalitate, din comuna primitivă”), 302, nota 2 la *Octavia*, actul II, scena I („amintirea egalității sociale din comuna primitivă”), 326, nota 1 la *Octavia*, actul IV, scena II („În această epocă /a lui Nero – n.n./, plebea romană devenise un fel de lumpen-proletariat.”); idem, *Prefață*, în Seneca, *Apokolokyntosis...*, p. XII-XIII: „Critica apoteozării constituie unul din cele mai importante elemente ale gândirii autorului, căci o înscrie printre operele literare antiobscurantiste ale antichității”; Dan Simonescu, *op. cit.*, în Quintus Curtius Rufus, *op. cit.*, p. VIII („cauzele prăbușirii imperiului macedonean”), IX („descoperirea și folosirea teritoriilor cucerite au dus la lărgirea mijloacelor de utilizare a muncii sclavilor și la dezvoltarea forțelor de producție”), XII („moartea prematură a lui Alexandru a grăbit descompunerea imperiului macedonean”). Definirea de către Gheorghe Ceaușescu a crizei politice și morale a Romei republicane ca un „proces revoluționar” (cf. *Studiu introductiv la Despre legi (De legibus)*, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 17) nu credem ca îi poate fi imputată ca o contaminare cu limbajul de lemn al ideologiei comuniste, de vreme ce și Ronald Syme a scris o lucrare celebră – *The Roman Revolution*; sunt, însă, exagerate și cu posibile ecouri ideologice următoarele afirmații: „tendința de emancipare a ținuturilor și popoarelor cucerite era tot mai puternică” (*ibidem*) și „tendința de emancipare a sclavilor și libertilor” (*ibidem*, p. 18).

Altele sunt explicații, interpretări, concepte preluate din scrierile oficiale ale ideologiei comuniste, cum o probează, de cele mai multe ori, trimiterile la operele în original sau prin intermediar ale lui Marx, Engels și Lenin sau la istoriografia sovietică marxistă (Andrei Plehanov, N. A. Mașkin, V. S. Serghiev, A. B. Ranovici)⁸⁴ și critica „istoriografiei burgheze”⁸⁵, inclusiv a „istoricului burghez Mommsen”⁸⁶. Exceptând pe promotorii recunoscuți ai ideologiei comuniste, unii prefațatori, traducători sau comentatori dau dovadă de multă nesiguranță, cum o dovedesc, de exemplu, oscilațiile terminologice, fapt care presupune superficialitate în cunoașterea doctrinei oficiale. Pe aceeași bază, totuși, în termeni sociologici programatici, unilaterali, subi-

⁸⁴ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 31-32 David Popescu, *op. cit.*, în Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 39 (nota 2), 41 (nota 3); idem, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. VII (nota 1), VIII, X (nota 1), XXV (nota 1), XXVI (nota 1), XLI; idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 6 (notele 1-2), 9 (nota 3), 12 (nota 8), 26-28, 35 (nota 24), 36 (nota 27); N. Lascu, *Prefață la Despre originea și țara germanilor*, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 98-99 (notele 1-2); Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. VI (notele 1-2), VIII (nota 1), IX (nota 1), X (nota 1), XII (notele 1-2), XIV (notele 1-2), XV (nota 1), XVI (nota 1), XVIII (notele 1-2), XXX (nota 1), XXXIX (nota 1), LI (nota 1); Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. II, p. 409 (nota 68 la cartea VI), 480 (nota 190 la cartea IX); Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5 (notele 1-3), 9 (notele 9-21), 10 (nota 14 și 27), 33 (notele 74-75); Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. X (notele 1-2), XXXIII-XXXIV (notele 1, 2 și 4); idem, *Cezar, Notă bio-bibliografică*, în *ibidem*, p. 3-4, nota 1; idem, *op. cit.*, în Horatius, *Opera omnia*, vol. 1, p. 11; Editura pentru Literatură Universală, *Marcus Valerius Martialis cca 42 – cca 104 e.n.*, în Marțial, *Epigrame*, p. 7 (notele 1-2; Dan Simonescu, *op. cit.*, în Quintus Curtius Rufus, *op. cit.*, p. X, nota 1; Cicerone Poghirc, *Studiu introductiv*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 9 (nota 12), 10 (nota 15), 13 (nota 17), 14 (notele 18-19), 15 (notele 20, 22-23), 16 (nota 24), 18 (nota 27), 67 (nota 102); Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 673 (nota 32 la cartea XXXII), 688 (nota 10 la cartea XXXIV), 693 (nota 48 la cartea XXXIV), 736 (nota 207 la cartea XXXVIII), 740 (nota 35 la cartea XXXIX); Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 433, nota 19 la *Epitome*.

⁸⁵ Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXVI; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 6.

⁸⁶ Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 740, nota 35 la cartea XXXIX. În schimb, pentru G. Guțu, Mommsen este „marele istoric german” (*op. cit.*, p. 38), pe care-l citează fără catalogări ideologice, chiar și în contextul în care respinge atitudinea sa anticiceroniană – cf. G. Guțu, *op. cit.*, p. 30, 37-38 („opacitatea lui agresivă”)

ectivi, lipsiți de nuanțe, au fost caracterizate societatea preistorică⁸⁷ și cea antică⁸⁸, unele state (Roma, Cartagina, *poleis*-uri grecești, orașe

⁸⁷ N. Lascu, *Prefață la Despre originea și țara germanilor*, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 97-101: stadiul dezvoltării societății germanice la sfârșitul secolului I d. Hr. în termeni împrumutați mai ales din Engels: „comunitate gentilică” (p. 97); patriarhatul era forma dominantă de organizare a familiei, dar mai erau urme de matriarhat, cum ar fi respectul pentru femei (*cf. Germ.*, VIII), legătura dintre un bărbat cap de familie și nepoții lui de soră (*cf. Germ.*, XX) (p. 99); caracterul patriarhal al sclaviei, dar „nu se poate vorbi încă, la germani, de o clasă socială a sclavilor și, în general, de o societate împărțită în clase” (p. 100); „apar primele elemente de descompunere” a comunității oamenilor liberi prin apariția nobilimii gentile” (p. 100); „organizarea cetelor, întemeiată pe legătura dintre conducătorul militar și războinici, înseamnă o nouă etapă în procesul de descompunere a orânduirii gentile” (p. 101); instituția cetelor, care trăia din jafuri, războaie și „exploatarea muncii sclavilor dobândiți pe calea armelor”, „a contribuit la nașterea puterii regale” (p. 102); „Această orânduire a germanilor descrisă de Tacitus corespunde cu ceea ce clasicii marxismului au numit «democrație militară»: stadiu de dezvoltare premergător formării statului.” (p. 102). David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 26: „comuna primitivă”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. 529, nota 56 la cartea I: „orânduirea comunei primitive”.

⁸⁸ „Mod de producție sclavagist” (Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 222), „societate sclavagistă” (David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. VII, IX; idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 11, 29; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XIV; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 737, nota 14 la cartea XXXIX; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 163; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5, 33; Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. LVII, LXIII, LXVII; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 20; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 757, nota 5 la cartea XXV; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 700, nota 22 la cartea XXXV), „sistemul sclavagist” (David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. VIII; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 13), „sclavagism” (N. I. Niculiță, *Cuvânt înainte*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, p. 13; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 6; David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXXI; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 12, 16), „societatea... stăpânilor de sclavi” (idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 8), „sclavagismul ca orânduire socială” (Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 8), „orânduire /social-economică; socială/ sclavagistă” (H. Mihaescu, *Studiu introductiv*, în Virgiliu, *Eneida*, p. 10; Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 8, 10, 19, 26, 28, 31; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 135, 137; David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 30; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. VII, XII; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 700, nota 22 la cartea XXXV; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică*

italice, regate elenistice), regimuri politice⁸⁹, instituții⁹⁰, ordine sociale⁹¹ și personalități politice⁹². O consecință a acestui fapt a fost relie-

latină..., p. X, XXXII; Petre Stati, *Horățiu*, în *Satirici și epigramaști latini*, p. 64), „epoca sclavagistă” (David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 26), „democrație sclavagistă” (Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 12).

⁸⁹ H. Mihăescu, *Studiu introductiv*, în Virgiliu, *Eneida*, p. 11: „Principatul lui Augustus, realizat și sprijinit până la capăt de armată, era o formă politică extremă, adaptată împrejurărilor, spre a apăra interesele clasei stăpânitoare împotriva amenințărilor tot mai îndrăznețe ale sclavilor, plebeilor și țăranilor lipsiți de pământuri, cu scopul de a menține în viață orânduirea socială existentă.”; Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 9 („instaurarea imperiului n-a fost altceva decât expresia cea mai deplină a dictaturii militare”), 16 („Cicero a considerat republica aristocratică sclavagistă cea mai bună formă de stat.”; „statul sclavagist”), 25 („stat sclavagist”); Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 219: „Imperiul sclavagist roman”; Editura pentru Literatură Universală, *op. cit.*, în Marțial, *Epigrame*, p. 6: „statul roman sclavagist”; David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 10: Principatul lui Augustus este o „ipocrizie oficială”, o „mincinoasă restaurare a vechilor libertăți din timpul înfloririi republicii”; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. IX („Octavianus a reușit să dea statului roman forma politică numită *principat*, prin care s-a consolidat poziția de clasă a stăpânilor de sclavi”), XIV („Principatul era, în fapt, o dictatură militară...”), XV („Dar noua formă de stat /principatul – n.n./ nu a înlăturat exploatarea, ci a organizat-o mai bine”); idem, *op. cit.*, în Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, p. XXXIII: „Principatul a fost de fapt o dictatură militară, o monarhie despotică, îndreptată în primul rând împotriva mișcărilor de sclavi cărora deseori li se alătura și sărăcimea liberă.”; „caracterele de monarhie despotică au apărut evidente contemporanilor chiar în tipul conducerii lui August”; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5: „marele imperiu sclavagist sfâșiat de contradicții... bastion al societății sclavagiste”; instituirea «dominatului» – „o măsură reacționară, menită să asigure o represiune mai crâncenă a mișcărilor sclavilor..., să prelungească... existența precară a putredei orânduii sclavagiste în condițiile imperiului roman”; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XXII („Regimul întemeiat de Augustus a dăinuit vreme de cinci veacuri, dar contradicțiile societății romane au continuat să se manifeste îmbrăcând forme noi.”); Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. XI: „Octavian a făurit o nouă mașinărie statală” – „regimul imperial”, care a dat „o nouă forță rânduielilor sclavagiste din imensul stat roman”; Petre Stati, *Horățiu*, în *Satirici și epigramaști latini*, p. 64: „dictatura militară a lui August, îmbrăcând haina principatului”, consolida „orânduirea sclavagistă zdruncinată de răascoalele sclavilor și de gravele disensiuni civile cu substrat economic”; Dan Simonescu, *op. cit.*, în Quintus Curtius Rufus, *op. cit.*, p. 88 (notele 2 și 4), 312 (nota 1): „stat sclavagist”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 694 (nota 3 la cartea XXI: Cartagina – „republică sclavagistă, oligarhică”), 743 (nota 19 la cartea XXIV: „puternicul stat militarist roman”), 744 (nota 22 la cartea XXIV: „regimul politic aristocratic-sclavagist” și cel „democratic-sclavagist”), 748 (nota 58 la cartea XXIV: „statul aristocratic”), 771 (nota 5 la cartea XXVI: „stat militarist”), 816 (nota 178 la

farea caracterului „reacționar”, „diversionist”, „decadent”, „retrograd”⁹³ al acțiunilor unor actori politici⁹⁴ și al unor fenomene sociale⁹⁵ și culturale⁹⁶. De asemenea, evoluția istorică a fost judecată ca rezultat al

cartea a XXVIII: „stat militarist”), 838 (nota 129 la cartea XXX: „statul sclavagist roman”), 842 (nota 167 la cartea XXX: „Roma, din stat italic, se transformă în mare putere sclavagistă”); Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 433, nota 22 la *Epitome*: „imperiul este dictatură militară, bazată pe puterea armatei”.

⁹⁰ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 592, nota 69 la cartea IV: „Senatul, ca expresie a puterii păturii dominante aristocrate...”; idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. III, p. 771, nota 5 la cartea XXVI: „Senatul – organ suprem al statului militarist și expresie a voinței oligarhiei aristocrate”

⁹¹ N. I. Niculiță, *op. cit.*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, p. 7: „poporul roman oprimat”; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. IX („cercuri democratice sclavagiste”), XV („Plebea era utilizată ca masă de manevră...”); Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 6: sclavii – clasă socială „sângeros exploatată”; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 16: plebea ajunsese la „starea înjositoare a lumpenproletariatului din epoca răsturnării republicii, simplu parazit al societății, mai puțin angrenat în procesul producției chiar decât trândavul stăpânitor de sclavi”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 757, nota 5 la cartea XXV: „ordinul equestru făcea parte, ca și patricienii, din clasa dominantă a societății sclavagiste”.

⁹² *E.g.*: N. I. Niculiță, *Prefață la Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 54 („regimul despotic al lui Domitianus”), 55 (Domitian caracterizat ca „despot”); idem, nota 142 la *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, în *ibidem*, p. 162: Domitian – „despot oriental”; idem, *op. cit.*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, p. 6 („După August, sub regimul de tiranie al unei întregi serii de împărați cruzi, imbecili ori nebuni...”), 7 („Regimul de cruntă asuprire din timpul lui Tiberiu, Caligula, Nero și Domitian...”).

⁹³ Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 689, nota 11 la cartea XXXIV: M. Porcius Cato, care s-a opus cu îndârjire abrogării legii *Oppia* cerute de femei, „se afla pe o poziție retrogradă”.

⁹⁴ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 7 („dulcegăria umanitaristă a lui Praetextatus /despre sclavi, în *Saturnalia*/ reprezintă o divagație pur teoretică, cu un profund caracter demagogic...”), 8 („caracterul diversionist al unor asemenea dezvoltări” es-
tompează „antagonismele sociale”).

⁹⁵ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. IX: „în provincii, colonatul va deveni..., din secolului II e.n., una din principalele forme de exploatare a celor ce munceau... Colonatul este unul din fenomenele de descompunere a societății sclavagiste și germenul din care se va dezvolta iobăgia din orânduirea feudală”.

⁹⁶ Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XVII („*Filozofia*... era potrivită cu interesele cezarismului, dar ea a

acțiunii „legilor de dezvoltare a lumii și societății dezvăluite de clasicii marxismului”⁹⁷, respectiv legea succesiunii și progresului istoric ca urmare a contradicției dintre forțele de producție și relațiile de producție⁹⁸, a rolului conservator și de obstacol în calea progresului al acestora din urmă, în ciuda perimării lor iremediabile⁹⁹, și legea „lup-tei de clasă” sub diferite forme¹⁰⁰ generată de inechitățile economice,

contribuit la izolarea omului de realitățile sociale și a influențat în rău literatura, golind-o de conținut.”) (subl. aut.), XVIII („literatura decadentă din epoca imperia-lă”); Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 17 (neoplatonismul – „curent mistico-ideal-ist și reacționar”).

⁹⁷ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 5.

⁹⁸ Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Ro-meii*, vol. I, p. XIII: „relații economice sclavagiste”; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 136 („economia sclavagistă”, „frământările sociale”, „decalajul” care se creează între „dezvoltarea forțelor de producție și aceea a relațiilor de produc-ție... ducea inevitabil la schimbarea formelor tradiționale ale economiei sclavagiste romane”), 137 („Etapă importantă în evoluția istorică a umanității, epoca orânduirii sclavagiste a adus o însemnată contribuție la tezaurul istoric al întregii omeniri. Ea a lăsat în urmă formele învechite ale orânduirii comunei primitive și a pregătit, în decursul a patru milenii, elementele economice și sociale ale unei noi orânduirii - orânduirea feudală.”) (subl. aut.).

⁹⁹ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰⁰ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 7: „Secolul I î.e.n. se caracterizează printr-o ascutită luptă de clasă în sânul societății romane, ce deseori culminează cu războaie civile”; David Popescu, *op. cit.*, în Ovidiu, *op. cit.*, p. 9, 30 („formele cele mai sânge-roase ale luptei de clasă din timpul orânduirii sclavagiste”); Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XIV („lupta de clasă lu-ase altă formă ascutită de manifestare: uciderea tainică a stăpânilor”), XLIII („lupta îndârjită dintre patricieni și plebei”); Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 574, nota 36 la cartea III („Datorită exploatării crude și condițiilor neumane cărora erau supuși sclavii, aceștia s-au răsculat în nenumărate rânduri.”), 582, nota 15 la cartea IV („pretutindeni se ducea aceeași îndârjită luptă de clasă”), 583, nota 23 la cartea IV („lupta tot mai acerbă dintre cele două tabe-re”); Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Ro-meii*, vol. IV, p. 708, nota 26 la cartea XXXVI: „în orașele grecești exista o ascutită luptă de clasă; populația sărăcită era în continuă frământare”. Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5 („Marele imperiu sclavagist – sfâșiat de contradicții, ros de discordii intes-tine, măcinat de interminabile lupte religioase...”), 8 („forma violentă a răzcoale-lor... felurite acte de obstrucție, cum ar fi, de exemplu, randamentul scăzut în proce-sul muncii agricole”), 34 („epocă sfâșiată de frământări și contradicții”); Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XII („un șir neîntrerupt de conflicte, răsturnări și războaie civile domină istoria romană în veacul I î.e.n.”); Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 18 („Dezvoltarea sclavagismului adusese ascutirea la maximum a

sociale și politice dintre „clasele sociale” „fundamentale”¹⁰¹, „antagoniste”¹⁰² – stăpânii („stăpânitorii”, „proprietarii”) de sclavi¹⁰³ („stăpânii”/„potențații sclavagiști”¹⁰⁴) („clasa” sau „pătura” „stăpânitoare”¹⁰⁵, „dominantă”¹⁰⁶, „exploatoare”¹⁰⁷, „avută”¹⁰⁸, „posedantă”¹⁰⁹, „mino-

contradicțiilor interne inerente acestei orânduiri.”), 20 („Contradicția fundamentală a societății sclavagiste romane, aceea dintre sclavi și stăpâni, ascutea și mai mult toate aceste conflicte”).

¹⁰¹ Editura pentru Literatură Universală, *op. cit.*, în Marțial, *Epigrame*, p. 6: „două erau, la Roma, clasele sociale fundamentale: proprietarii de sclavi și sclavii”.

¹⁰² Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 5; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 737, nota 14 la cartea XXXIX: societatea împărțită în clase antagoniste.

¹⁰³ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 7, 8, 17; David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXIII („interesele clasei dominante, ale stăpânilor de sclavi”); idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 8 („societatea romană a stăpânilor de sclavi”), 31 („viața... aristocrației stăpânilor de sclavi”); Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. VI, IX („clasa stăpânilor de sclavi”), XIII („stăpânitorii de sclavi”); idem, *op. cit.*, în Publius Ovidius Naso, *Epistole din exil*, p. XXXIII; Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. XIV, LXII, LXIII; Editura pentru Literatură Universală, *op. cit.*, p. 6 („proprietarii”, „clasa proprietarilor de sclavi”); Cicerone Poghir, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 13: „proprietarii de sclavi”.

¹⁰⁴ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. LVII („potențații sclavagiști”), LXIII („stăpânii sclavagiști”).

¹⁰⁵ H. Mihăescu, *Studiu introductiv*, în Virgiliu, *Eneida*, p. 11; David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXXIII; idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 10; Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. LXII; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 683, nota 66 la cartea XXXIII: „clasa stăpânitoare” din regatul attalid.

¹⁰⁶ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 14, 17, 26, 28, 31; David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXIII; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. VI-VII; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. II, p. 432 (nota 124 la cartea VII: „clasă dominantă și exploatoare”), 441 (nota 52 la cartea VIII: „pătura dominantă”); idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 833 (nota 67 la cartea XXX: „pătura dominantă a patricienilor”), 757 (nota 5 la cartea XXV: „ordinul equestru făcea partea, ca și patricienii, din clasa dominantă a societății sclavagiste”); Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XXXIII; Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. XIII; Petre Stati, *Horațiu*, în *Satirici și epigramiști latini*, p. 64; Editura pentru Literatură Universală, *op. cit.*, p. 7: „clasa dominantă a stăpânilor de sclavi”.

¹⁰⁷ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 8; N. I. Niculiță, *op. cit.*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, p. 9: bogații – „exploatori ai maselor populare”; David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 10 („clasa exploatoare locală”; „păturile exploatoare”), 29; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 5; Toma

ritatea asupraitoare”¹¹⁰, a „privilegiaților”¹¹¹) și sclavii¹¹², dar și alte categorii ale „maselor populare”¹¹³, ale „păturilor / claselor de jos”¹¹⁴ „asuprite”¹¹⁵, „oprimate”¹¹⁶ (plebe, *coloni*, gladiatori, *proletari*¹¹⁷, provinciali¹¹⁸ etc.)¹¹⁹; acestea au determinat, ca o „necesitate istorică”¹²⁰,

Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XLI: „lăcomia și exploatarea exercitată de aristocrați și de cei bogați”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. II, p. 408 (nota 61 la cartea VI: „păturile exploatoare”), 412 (nota 83 la cartea VI: „pătura exploatoare”, care-și apără „pozițiile de clasă”).

¹⁰⁸ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. X.

¹⁰⁹ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. VII, LVII.

¹¹⁰ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 34.

¹¹¹ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. LXIV; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 15.

¹¹² Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 8 („lupta neîntreruptă împotriva asupritorilor”), 10 („frământările sclavilor asupriți”); Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 13: „Antagonismul esențial al societății sclavagiste nu era, desigur, conflictul dintre patricieni și plebei, ci acela dintre clasa proprietarilor de sclavi în întregimea ei și cei pe spatele cărora trăiau toți aceștia, sclavii.”; Editura pentru Literatură Universală, *op. cit.*, p. 6: „masa generală a sclavilor” are „o singură nădejde: eliberarea, prin fugă sau răscoală”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 751 (nota 106 la cartea XXIV: „cât de ascutită era lupta de clasă în cetățile grecești din Sicilia”; nota 108 la cartea XXIV: „lupta îndreptătită a poporului exploatat”), 841 (nota 165 la cartea XXX: „un stat, oricât de puternic ar fi, se va prăbuși totuși dacă la baza întocmirii sale economice și statale stau puternice contradicții din cauza inechității sociale și exploatării economice a maselor”).

¹¹³ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 10; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 659, nota 14 la cartea XXXI („mișcările care aveau loc în sânul maselor populare” din Egiptul ptolemaic), 664 (nota 80 la cartea XXXI), 672 (nota 30 la cartea XXXII).

¹¹⁴ Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 664 (nota 81 la cartea XXXI) 683 (nota 66 la cartea XXXIII), 739 (nota 19 la cartea XXXIX: „clasele de jos”).

¹¹⁵ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 11.

¹¹⁶ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 10; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 729, nota 6 la cartea XXIII.

¹¹⁷ Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 12: „cetățeni liberi lipsiți de pământ”, care au fost nevoiți să se înroleze în armată din cauza sărăciei.

¹¹⁸ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. VI; idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 8-9 (8: „Exploatarea popoarelor subjugate...”); Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XV: Augustus duce „războaie de reprimare a revoltelor care izbucnesc des în diverse

„imperioasă”¹²¹, „inerentă”¹²², „inevitabilă”¹²³, ca un salt „revoluționar”¹²⁴, trecerea – cel puțin, în cazul Romei – de la „democrația militară” specifică „orânduirii comunei primitive” din perioada prestatală la „societatea împărțită pe clase” din vremea Regalității¹²⁵, apoi la „societatea sclavagistă” și „vastul sistem de dominație universală”¹²⁶ din timpul Republicii și al Imperiului și, în cele din urmă, după „etapa de maximă înflorire a sclavagismului”¹²⁷ sub Augustus și în „prima jumătate a secolului II e.n.”¹²⁸, la „decadența”, „decăderea” „orânduirii sclavagiste”¹²⁹, a „relațiilor sclavagiste de producție”¹³⁰ și „declinul economic și politic” al statului roman¹³¹ și al societății romane¹³², la a-

părți ale imperiului...”; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 33: „asuprirea romană în această provincie /Africa/”.

¹¹⁹ Dumitru Tudor scrie o cărțuie de 100 de pagini intitulată *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană (secolele II-III e.n.)*, București, 1957.

¹²⁰ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. X, XLIV („principatul a reprezentat o necesitate istorică”), LXIII („relațiile sclavagiste de producție... nu-și pierduseră încă în întregime necesitatea istorică”).

¹²¹ *Ibidem*, p. X.

¹²² Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XI.

¹²³ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 136.

¹²⁴ Idee exprimată indirect de Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 12: insuccesul conjurației lui Catilina „se datorește incapacității democrației acestei perioade de a săvârși acte revoluționare”.

¹²⁵ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 529, nota 58 la cartea I.

¹²⁶ Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. X.

¹²⁷ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 6.

¹²⁸ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. VI; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXVII; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XXII-XXIII.

¹²⁹ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 219 („decăderea Imperiului sclavagist Roman”); Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XII: „decadența era inerentă orânduirii sclavagiste”; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5 („putreda orânduire sclavagistă”), 6 („îmbătrânita orânduire sclavagistă”).

¹³⁰ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 7 („relațiile de producție sclavagiste”), 9 („relațiile economico-sociale sclavagiste”); Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. LXIII.

¹³¹ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 32.

¹³² N. I. Niculiță, *op. cit.*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, p. 13: „societate în declin”.

dâncirea „crizei”¹³³ și „agoniei”¹³⁴ acestora, finalizate cu „descompunerea”¹³⁵, „destrămarea”¹³⁶, „căderea”¹³⁷, „prăbușirea”¹³⁸ lor; prin urmare, concepția autorilor antici despre societate este „nejustă, fiind organi-

¹³³ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 7, 9 („criza relațiilor de producție sclavagiste”), 10 („deznodământul crizei în Roma sclavagistă”); David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. VIII: „criza sistemului sclavagist”, „criza economiei sclavagiste”; idem, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 11: „adâncirea crizei societății sclavagiste”; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. V-VI (V: criza republicii romane „s-a manifestat prin intensificarea revoltei sclavilor, care au început din prima jumătate a veacului II î.e.n. și au atins punctul culminant cu răscoala condusă de Spartacus (74-71 î.e.n.), prin mișcări de masă ale sărăcimii de la orașe și sate și prin adâncirea contradicțiilor dintre diversele grupări din sânul clasei stăpânilor de sclavi”); Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină, în Proză istorică latină...*, p. XXIII, XXXII („criza și declinul orânduirii sclavagiste romane...”); Editura pentru Literatură Universală, *op. cit.*, p. 6: „criza întregului sistem sclavagist”.

¹³⁴ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 33.

¹³⁵ Aurelian Tache, *op. cit.*, 19: „perioada de declin și descompunere a orânduirii sclavagiste”; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, 6: „etapa descompunerii relațiilor sclavagiste”; David Popescu, *op. cit.*, în Ovidius, *op. cit.*, p. 30: „Descompunerea morală a lumii antice datorită setei sălbatice de avuție...”; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 6 („etapa descompunerii relațiilor sclavagiste la sfârșitul epocii elenistice și mai ales la sfârșitul Imperiului Roman”), 222 („Descompunerea modului de producție sclavagist”); Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 11; Mihai Nichita, *Sallustiu, Notă bio-bibliografică, în Proză istorică latină...*, p. 46 („tema principală” a trilogiei sallustiene este „procesul de descompunere a puterii romane prin lupta celor două facțiuni, oligarhia senatorială – optimații, și plebea – populații”); Isac Davidsohn, *op. cit.*, p. XIII („perioada de descompunere a republicii”), LXIII („descompunerea continuă a relațiilor sclavagiste de producție”); Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 67: „Opera lui Caesar ne arată foarte clar care a fost rolul cuceririi romane în acest proces de descompunere a vechilor relații sociale”.

¹³⁶ Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 5 („procesul de destrămarea a acestui uriaș edificiu /Imperiul roman/”), 11.

¹³⁷ Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 189 („căderea republicii romane”).

¹³⁸ *Ibidem*, p. 137 („imperiul roman era în pragul prăbușirii sale definitive”), 224 („Prăbușirea Imperiului Roman de apus”); Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 393, nota 60 la cartea XLIII: „prăbușirea republicii”.

cistă”¹³⁹, iar „mișcarea istoriei e concepută ca o decădere progresivă cu amenințarea prăbușirii”¹⁴⁰.

Aceeași ideologie proletară explică și simpatia arătată unor personalități inițiatoare ale unor măsuri apreciate ca „democratice”, „populare”, „revoluționare”, favorabile „familiilor nevoiașе” și „intereselor poporului”, unele căzând victimă „intrigilor și mașinațiunilor” aristocrației – Peisistratos, tiranul Atenei (sec. VI î.Hr.)¹⁴¹, Spurius Cassius, „deși era patrician de baștină” (sec. V î.Hr.)¹⁴², Spurius Maelius (sec. V î.Hr.)¹⁴³, M. Manlius Capitolinus (sec. IV î.Hr.)¹⁴⁴, regele spartan Agis IV (245-241 î.Hr.)¹⁴⁵, „revoluționarii Gracchi” (sec. II î.Hr.)¹⁴⁶, Lucius Appuleius Saturninus (sfârșitul secolului al II-lea î.Hr.)¹⁴⁷, Spartacus (sec. I î.Hr.)¹⁴⁸ ș.a.¹⁴⁹ – și dezavuarea adeptilor *status-quo*-ului social

¹³⁹ Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXXVII.

¹⁴⁰ Mihai Nichita, *Sallustiu, Notă bio-bibliografică*, în *Proză istorică latină...*, p. 48.

¹⁴¹ Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 668, nota 158 la cartea XXXI: a luat măsuri democratice, a luptat împotriva aristocrației, s-a sprijinit pe țărani, iar în timpul lui meșteșugarii și comercianții erau „elementele mai progresiste ale societății”.

¹⁴² Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 564, nota 96 la cartea II.

¹⁴³ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 583-584, notele 21 și 23 la cartea IV; idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. II, p. 40-43, nota 41 la cartea VI.

¹⁴⁴ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. II, p. 404 (nota 47), 405-408 (notele 53, 55 și 61 la cartea VI): Marcus Manlius Capitolinus (p. 404: „luptătorul dezinteresat, care îmbrățișează cu căldură cauza celor asupriți”).

¹⁴⁵ Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 692, nota 48 la cartea XXXIV: în urma reformelor politice, economice înfăptuite de acesta, „în întregul Peloponez izbucni o vie mișcare revoluționară”.

¹⁴⁶ David Popescu, *op. cit.*, în Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 75-76, notele 5-6.

¹⁴⁷ Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 430, nota 9 la *Epitome*: tribun al plebei (103, 100 î.Hr.), promotorul unor legi agrare „democratice”, ucis de senatori.

¹⁴⁸ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 18; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, în C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 20.

¹⁴⁹ Vezi Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 566, nota 119 și 112 la cartea II; *Note. I. Caesar*, în C. Tranquillus Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 371, nota 30: tribunii plebei – „singurii apărători ai democrației sclavagiste romane și ai poporului”.

și economic, care s-au opus sau au reprimat „încercările revoluționare”¹⁵⁰.

Critica imperialismului¹⁵¹, aprecierea luptei împotriva dominației străine¹⁵² și a rolului unor personalități eliberatoare, precum Ale-

¹⁵⁰ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 27 („Cicero înfierează orice încercare revoluționară, adică de a smulge cu forța averea de la cei bogați.”), 28 („dar însuși faptul sclaviei, actul în sine, Cicero ca, de altfel, toți reprezentanții ideologici ai clasei dominante în orânduirea sclavagistă, nu-l consideră imoral și necinstit sau «împotriva naturii»”) (subl. aut); David Popescu, *op. cit.*, în Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 74, nota 4: „Cicero, care n-a văzut niciodată cu ochi buni încercările revoluționare și reformele agrare ale Gracchilor și a avut tot totdeauna pentru aceștia cuvinte de ură și dispreț.”

¹⁵¹ Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 519, nota 1 la cartea I: Imperiul Roman făcuse „dese cotropiri și subjugări de popoare”; idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. II, p. 453, nota 161 la cartea VIII: „extinderea cotropirilor romane”; idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 703 (nota 72 la cartea XXI), 706 (nota 104 la cartea XXI), 709 (nota 146 la cartea XXI), 710 (nota 156 la cartea XXI), 730 (nota 18 la cartea XXIII), 740 (nota 143 la cartea XXIII), 743 (nota 19 la cartea XXIV), 752 (nota 125 la cartea XXIV), 754 (nota 142 la cartea XXIV), 811 (nota 104 la cartea XXVIII), 816 (nota 178 la cartea XXVIII), 817 (nota 1 la cartea XXIX); Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 658 (nota 4 la cartea XXXI), 671 (nota 12 la cartea XXXII); Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 370 (nota 140 la cartea XLI), 372 (nota 21 la cartea XLII). Este interesant, însă, că, în multe traduceri, termenul *imperium* cu sensul de stăpânire romană asupra mai multor populații și a unui întins teritoriu este tradus prin „imperiu” – e.g.: Marcus Tullius Cicero, *De oratore*, IV: „Căci după ce, ajungând să stăpânim toate neamurile...” (idem, *Opere alese*, vol. II, traducere G. Guțu, p. 23) (lat. *Nam postea quam imperio omnio gentium...*); XXXIV: „interesele imperiului” (*ibidem*, p. 58) (lat. *causa imperi*); C. Tranquillus Suetonius, *Augustus*, XXI; XXXI (idem, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 62, 70).

¹⁵² N. I. Niculiță, *Prefață la Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, în P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, p. 57: „firea mândră și hotărârea britanilor de a se apăra împotriva romanilor”; idem, nota 121 la *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, în *ibidem*, p. 160: „cauzele războiului erau pentru britanni patriotismul, iar pentru romani ambiția și aviditatea”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 519 (nota 4 la cartea I: „În tot cursul dominației romane, năzuințele și mișcările de eliberare ale popoarelor subjugate de romani în Grecia, Asia Mică, Africa, Spania, Gallia, de pretutindeni, au fost înăbușite în sânge”), 589 (nota 60 la cartea IV: „Dărzul război dus de volsi în anul 420 î.e.n. contra Romei...”); idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 710 (nota 149 la cartea XXI), 811 (nota 103 la cartea XXVIII: „dorința de libertate a hispanilor”, ura lor înverșunată „împotriva cotropitorilor romani”), 811 (nota 104 la cartea XXVIII: „îndârjirea hispanilor de a-și apăra libertatea”); Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 661 (nota 50 la

xandru Macedon¹⁵³, se realizează, de asemenea, sub inspirația aceleiași ideologii; în epocă, Dumitru Berciu, arheolog și profesor universitar, scria un articol despre *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cuceritorilor romani* (SCIV, 2/2, 1951, p. 73-96).

Ecourile venite dintre ideologia dominantă a epocii explică, de asemenea, evidențierea constantă a așa-zisei incapacități a autorilor antici de a descoperi cauzele „complexe”, „adânci”, ale fenomenelor și evenimentelor istorice¹⁵⁴, „legalitatea obiectivă de la baza acestora”¹⁵⁵, pe de o parte, și, pe de altă, de a observa că factorul determinant al evoluției istorice îl reprezintă „masele muncitoare”, „producătorii bunurilor materiale”, iar nu personalitățile¹⁵⁶, fapt datorat poziției lor

cartea XXXI: „populațiile italice din Bruttium se ridicau ori de câte ori li se ivea prilejul contra stăpânirii romane”), 683 (nota 66 la cartea XXXIII: opoziția lui Andronicos față de romani, sprijinită pe „o mare mulțime de sclavi și de oameni liberi”, „luase un caracter revoluționar”), 691 (nota 32 la cartea XXXIV); Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 431, nota 15 la *Epitome*.

¹⁵³ Dan Simonescu, *op. cit.*, în Quintus Curtius Rufus, *op. cit.*, p. X (nota 1: „caracterul eliberator” al cuceririlor lui Alexandru), XII (Deși nu a fost mânat de „convingeri democratice”, ci de interese militare, „Alexandru a dat orașelor cucerite libertatea autoadministrației”, respectând credințele fiecărui popor; „așa se face că majoritatea locuitorilor țărilor cucerite, adică masele populare, priveau cu simpatie cuceririle lui Alexandru, care înlesneau realizarea năzuințelor lor de libertate”).

¹⁵⁴ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXXII; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXIX („Titus Livius nu înțelege cauzele adânci care au dus la această situație” / „nemulțumirea unor categorii sociale față de măsurile luate de Augustus” /), XLVII-XLVIII (XLVII: „Scăderea cea mai gravă a lui Titus Livius ca istoric constă în aceea că el nu caută să descopere cauzalitatea complexă nici cel puțin a marilor evenimente istorice.”).

¹⁵⁵ Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XXXIV.

¹⁵⁶ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXIII: „Pentru el /Suetonius/, primul loc pe scena istoriei îl ocupă nu producătorii bunurilor materiale, ci persoana împăratului...”; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. X (datorită stadiului „nedezvoltat al forțelor de producție, așa cum era orânduirea sclavagistă, gradul de organizare și de conștiință era și el redus”, creându-se „iluzia” că personalitățile ar fi avut „rolul decisiv... în istorie”, „conducătorii” ar fi „motorul acțiunilor și al evenimentelor.”), XVII, XXXIV (scriitorii antichității „au nesocotit acțiunile maselor populației și au absolutizat rolul personalităților, desprinzându-le de condițiile obiective și de «acțiunile claselor a căror luptă determină dezvoltarea societății».” / citat preluat, conform notei 4, din Lenin, *Opere*, vol. 1, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 404/).

de clasă – așadar, ideologice¹⁵⁷, lipsei spiritului critic¹⁵⁸ și determinismului moral, volitiv, aplicat explicării fenomenelor istorice¹⁵⁹.

În sfârșit, pe baza concepției materialiste, a fost criticat așa-zisul idealism filosofic, „misticismul” și religia, „indiferent de ipostazele sale”, ca „unealtă diversionistă în mâinile minorității asupritoare, menită să abată atenția maselor de la lupta de clasă și să veșnicească exploatarea și nedreptatea socială”¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 26: „Cicero rămâne un reprezentant tipic al clasei dominante din orânduirea sclavagistă”; David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXXII: „Aparținând tagmei cavalerilor și frecventând cercurile senatoriale, Suetonius rămâne în limitele poziție înguste, de clasă, a contemporanilor săi.”; Emil Condurachi, Vladimir Iliescu, *op. cit.*, p. 5; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXVII, XXIX, XL, XLVII; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. X, XII, XXXIV-XXXV; idem, *Tacit, Notă bio-bibliografică*, în *ibidem*, p. 265; idem, *Suetoniu, Notă bio-bibliografică*, în *ibidem*, p. 418.

¹⁵⁸ David Popescu, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XLI; Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXIX („istoricul /Titus Livius – n.n./nu ia atitudine critică”), XLVII („O altă față a slăbiciunii sale ca istoric /Titus Livius – n.n./ provine din aceea că Titus Livius nu are suficientă atitudine critică față de izvoare”); Mihai Nichita, *Sallustiu, Notă bio-bibliografică*, în *Proză istorică latină...*, p. 47: „obiectivitatea relativă a poziției sale critice”.

¹⁵⁹ Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXIX („poziția idealistă în explicarea fenomenelor istorice, punând la baza lor factorii morali”), XXXV („importanța pe care o dă Titus Livius factorului moral în istorie”), XXXVII („după Polybios, voința indivizilor care se manifestă prin luptă este cauza principală”), XXXVIII („Ca și Titus Livius, Tacitus are tot o concepție idealistă în explicarea evenimentelor istorice”), XL („Titus Livius, pe linia concepției sale idealiste, explică fenomenele istorice prin cauze de ordin moral și nu-i preocupat de cauzele economice ale fenomenelor istorice, cauze de care se dezinteresează complet, el selecționează faptele după criteriul moral”); Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fondarea Romei*, vol. I, p. 522, nota 25 la cartea I; Mihai Nichita, *Concepția și artă în istoriografia latină*, în *Proză istorică latină...*, p. XVII, XXXV; idem, *Sallustiu, Notă bio-bibliografică*, în *ibidem*, p. 48: „În ceea ce privește explicația cauzală, se acordă un rol covârșitor factorului subiectiv, elementului moral, deși Sallustius arată legătura cu condițiile materiale”.

¹⁶⁰ Aurelian Tache, *op. cit.*, p. 14 („Ca reprezentant al clasei dominante, el /Cicero – n.n./ a reprezentat fidel interesele acesteia reflectate în plan ideologic: a supus unor atacuri vehemente materialismul, cât și ateismul. Ca atare, Cicero este un reprezentant tipic al idealismului și misticismului, fapt argumentat fără rezerve în toate operele sale.”), 16, 33-34; N. I. Niculiță, *op. cit.*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur. Metamorfoze*, p. 13: „Apuleius este reprezentantul tipic al culturii din epoca târzie a sclavagismului, cu necredința ei în forțele omului, cu tendințele ei

Ecouri ideologice se aud și în unele traduceri; ne vom mărgini la câteva exemple, o prezentare exhaustivă a lor fiind imposibilă. În primul rând, este vorba despre frecvența ridicată a unor termeni din sfera socială și politică, datorată subsumării – pe alocuri, forțată, mai degrabă decât cu intenționalitate stilistică – sub un cuvânt unificator a unor cuvinte polisemantice din original sau echivalării aproape osententative a acestora cu termeni prea contemporani: „orânduire politică” < *mos*¹⁶¹; „guvernare” < *res publica*¹⁶²; „stat” < *res publica*¹⁶³, ci-

religioase-mistice...”; David Popescu, *op. cit.*, în Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 39-41 (notele 2-3); idem, *op. cit.*, în C. Suetonius Tranquillus, *op. cit.*, p. XXXI: „Suetonius este un om al vremii sale și în condițiile economice și sociale ale sclavagismului el n-a putut să iasă din cadrul concepției mistice, fataliste despre lume și viață a timpului”; Gh. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 34; de asemenea, p. 33 („ideologia creștină ajunge o unealtă în mâinile asupritorilor și contribuie la prelungirea agoniei societății sclavagiste”); Toma Vasilescu, *Studiu introductiv*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. XXIII: „Religia era folosită de vârfurile conducătoare pentru interesele lor.”; Paul H. Popescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, p. 522, nota 25 la cartea I; idem, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. III, p. 709, nota 146 la cartea XXI: „concepția idealistă a lui Titus Livius”, „mentalitatea romanilor dominată de misticism, obscurantism și superstiții”; Toma Vasilescu, Paul H. Popescu, *Note*, în *De la fundarea Romei*, vol. IV, p. 662-663 (nota 70 la cartea XXXI: „zvornurile superstițioase” de care se foloseau conducătorii romani „pentru a înfricoșa poporul de rând”), 738 (nota 19 la cartea XXXIX: religia oficială era folosită de conducători ca „mijloc de dominare”); Toma Vasilescu, Florica Dumitrescu, *Note*, în Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. V, p. 359, nota 49 la cartea XLI: „religia era foarte mult folosită de vârfurile conducătoare pentru interesele lor”.

¹⁶¹ C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 6, 7 (idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 83); termen tradus și prin „morav” (C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 5, 8, în idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 82; 9, 1, în *ibidem*, p. 84), „nărav” (P. Cornelius Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, XVIII, 1, în idem, *Opere*, vol. I, traducere Teodor A. Naum, p. 112; XLVI, în *ibidem*, p. 127), „obicei” (P. Cornelius Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, XV, 2, în idem, *Opere*, vol. I, traducere Teodor A. Naum, p. 111; XIX, 3: *boni mores* – „obiceiurile cele bune”, în *ibidem*, p. 113; XXVII, 2, în *ibidem*, p. 116) și „datină” (C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 6, 2-3, în idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 82; P. Cornelius Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, XXI, 2, în idem, *Opere*, vol. I, traducere Teodor A. Naum, p. 114); Marcus Tullius Cicero, *În apărarea lui Milo*, XI: *mos gentium* – „obiceiul pământului la popoare” (idem, *Opere alese*, vol. II, traducere Mihai Popa, p. 115).

¹⁶² P. Cornelius Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XXXVI, 2 (*composita et quieta et beata re publica* – „guvernare regulată, liniștită și fericită”) (idem, *Opere*, vol. I, traducere H. Mihăescu, p. 44).

*uitas*¹⁶⁴; „folos obșteșc” < *res publica*¹⁶⁵, *utilitas communis*¹⁶⁶; „treabă a obștii”, „treburi obștești” < *res publica*¹⁶⁷; „republica” < *res publica*¹⁶⁸; „patria” < *patria*¹⁶⁹, *res publica*¹⁷⁰; „imperiu” < *res publi-*

¹⁶³ C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 4, 2 (idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 81); 5, 6 („pe Catilina l-a cuprins o dorință nestăpânită de a pune mâna pe conducerea statului”) (ibidem, p. 82) (lat. *lubido maxuma invaserat rei publicae capiundae*); 5, 9 (ibidem); 6, 3 („statul lor”) (ibidem) (lat. *res eorum*); 6, 7 (ibidem, p. 83); 9, 3 (ibidem, p. 84); 10, 1 (ibidem, p. 85); Marcus Tullius Cicero, *Despre invențiune*, I, 3 (idem, *Opere alese*, vol. I, traducere Mihai Popa, p. 72); idem, *Catilinara a IV-a*, VI (ibidem, traducere Aristotel Părcălăbescu, p. 331), XI (ibidem, p. 337); idem, *În apărarea lui Milo*, V: „Fiindcă într-un stat liber orice violență folosită între ei de cetățeni e întotdeauna împotriva statului” (ibidem, vol. II, traducere Mihai Popa, p. 109) (lat. *Quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter civis non contra rem publicam*); P. Cornelius Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XVII, 3 („socotește cei cincizeci și șase de ani în care divinul Augustus a condus îndată după aceea statul... cea de a șasea aniversare a acestei fericite domnii de când Vespasianus se închină binelui public”), în idem, *Opere*, vol. I, traducere H. Mihaescu, p. 27 (lat. *Statue sex et quinquaginta annos, quibus mox divus Augustus rem publicam rexit ... ac sextam iam felicitis huius principatus stationem, qua Vespasianus rem publicam fovet*); XLI, 4 (ibidem, p. 50); P. Cornelius Tacitus, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, VI, (idem, *Opere*, vol. I, traducere N. I. Niculiță, p. 64); XIII (ibidem, p. 69); XXXIV (ibidem, p. 82); XLI (ibidem, p. 86); XLIV (ibidem, p. 89).

¹⁶⁴ C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 6, 2 (idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 82); P. Cornelius Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XL, 4: „statul nostru” (idem, *Opere*, vol. I, traducere H. Mihaescu, p. 49) (lat. *nostra... civitas*); XLI, 3 (ibidem); Marcus Tullius Cicero, *În apărarea lui Roscius din Ameria*, I (idem, *Opere alese*, vol. I, traducere G. Guțu, p. 101); idem, *În apărarea lui Milo*, V: „Fiindcă într-un stat liber orice violență folosită între ei de cetățeni e întotdeauna împotriva statului” (ibidem, vol. II, traducere Mihai Popa, p. 109) (lat. *Quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter civis non contra rem publicam*).

¹⁶⁵ P. Cornelius Tacitus, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, XLII (în *nullum rei publicae usum* – „fără niciun folos obșteșc”) (idem, *Opere*, vol. I, traducere N. I. Niculiță, p. 87).

¹⁶⁶ Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 52, 61, 64, 68.

¹⁶⁷ P. Cornelius Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, XIII, 1 (idem, *Opere*, vol. I, traducere Teodor A. Naum, p. 109); Marcus Tullius Cicero, *Despre invențiune*, I, 3 (idem, *Opere alese*, vol. I, traducere Mihai Popa, p. 72).

¹⁶⁸ P. Cornelius Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XXXVI, 4 (idem, *Opere*, vol. I, traducere H. Mihaescu, p. 44); XL, 4 (ibidem, p. 49); Marcus Tullius Cicero, *Despre invențiune*, I, 4 (idem, *Opere alese*, vol. I, traducere Mihai Popa, p. 72, 73); idem, *Catilinara a IV-a*, II (ibidem, traducere Aristotel Părcălăbescu, p. 327), VI (ibidem, p. 331), XI (ibidem, p. 336).

¹⁶⁹ C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 6, 5 (idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 83); 33, 1 (ibidem, p. 100); 59, 5 (ibidem, p. 126); P. Cornelius

ca¹⁷¹; „țară” < *terra*¹⁷², *patria*¹⁷³, *civitas*¹⁷⁴ (deși era de preferat „comunitate”), *sedes*¹⁷⁵ (deși se putea „locuri de baștină”); „obște” < „*civitas*¹⁷⁶; „popor” < *populus*¹⁷⁷, *plebs*¹⁷⁸ (deși, uneori, termenii se referă strict la ordinul politic, respectiv facțiunea politică a nobilimii), *vulgus*¹⁷⁹, *gens*¹⁸⁰, *civitas*¹⁸¹; „norod” < *plebs*¹⁸²; „mulțime” < *plebs*¹⁸³

Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, XXXI, 1 (idem, *Opere*, vol. I, traducere Teodor A. Naum, p. 118).

¹⁷⁰ C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 3, 1 (*Pulchrum est bene facere rei publicae*: „Este frumos să-ți slujești cu credință patria”) (idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 80); cuvântul este tradus, de asemenea, de același traducător prin termeni care exprimă mai adecvat realitățile antice – „treburi publice” (3, 3: *ibidem*, p. 81; 4, 1: *ibidem*); 6, 6 (*ibidem*, p. 83) și „stat” (vezi *supra*).

¹⁷¹ C. Tranquillus Suetonius, *Augustus*, XXIII (idem, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 63).

¹⁷² P. Cornelius Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, II, 1 (idem, *Opere*, vol. I, traducere Teodor A. Naum, p. 103); V, 1 (*ibidem*, p. 105).

¹⁷³ *Ibidem*, II, 1 (*ibidem*, p. 103).

¹⁷⁴ *Ibidem*, VIII, 1 (*ibidem*, p. 107); X, 1 (*sacerdos civitatis* – „preotul țării”) (*ibidem*, p. 108); XIX, 2 (*ibidem*, p. 113); XLI, 1 (*Hermundurorum civitas* – „țara hermundurilor”) (*ibidem*, p. 123).

¹⁷⁵ *Ibidem*, XXXVII, 4 (*in suis eos sedibus* – „chiar în țara lor”) (*ibidem*, p. 121); XLII, 1 (*ibidem*, p. 124).

¹⁷⁶ *Ibidem*, X, 2 (*princeps civitatis* – „mai marele obștii”) (*ibidem*, p. 108); XII, 2 (*ibidem*, p. 109); XIII, 1 (*ibidem*); XIII, 3 (*ibidem*, p. 110); XIV, 2 (*ibidem*); XV, 2 (*ibidem*, p. 111); XXV, 2 (*numquam in civitate* – „niciodată-n treburile obștești”) (*ibidem*, p. 115); XXX, 1 (*ceteres civitates* – „celelalte obști”) (*ibidem*, p. 118).

¹⁷⁷ P. Cornelius Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XXXVI, 5 și 7 (idem, *Opere*, vol. I, traducere H. Mihăescu, p. 45); XXXVIII, 2 (*ibidem*, p. 47); XL, 2-3 (*ibidem*, p. 49); XLI, 4 (*ibidem*, p. 50); idem, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, XLIII (*ibidem*, traducere N. I. Niculiță, p. 87); *Despre originea și țara germanilor*, I, 2 (*ibidem*, traducere Teodor A. Naum, p. 103); IV (*ibidem*, p. 105); XXVIII, 4 și XXXI, 1 (*Germanorum populi* – „popoare germanice”) (*ibidem*, p. 117, 118); XXIX, 3 (*Germaniae populi* – „popoarele Germaniei”) (*ibidem*, p. 117); XXXIX, 1 (*ibidem*, p. 122); XLIII, 2 (*ibidem*, p. 124); XLIII, 4 (*ibidem*) etc.

¹⁷⁸ Idem, *Dialogul despre oratori*, XXXVI, 3-4 (*ibidem*, traducere H. Mihăescu, p. 45).

¹⁷⁹ Idem, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, XLI (*ibidem*, traducere N. I. Niculiță, p. 86), dar și „mulțime” (*ibidem*, XLIII, în *ibidem*, p. 87).

¹⁸⁰ *Ibidem*, XXXIII (*ibidem*, p. 80), dar și „neam” (*ibidem*, XXII, în *ibidem*, p. 74); idem, *Despre originea și țara germanilor*, II, 1, în *ibidem*, traducere Teodor A. Naum, p. 103; II, 2-3, în *ibidem*, p. 104; XIII, 3, în *ibidem*, p. 110; XIV, 2, în *ibidem*; XV, 2, în *ibidem*, p. 111; XXI, 2, în *ibidem*, p. 114; XXII, 3, în *ibidem*; XXV, 2, în *ibidem*, p. 115; XXVII, 2, în *ibidem*, p. 116; XXVIII, 1, în *ibidem*; XXVIII, 2: *Gallica utraque gens* – „amândouă neamuri gallice”, în *ibidem*; XXIX, 2: *Mattiacorum*

(se putea „plebe”); „națiune” < *natio*¹⁸⁴; „seminție” < *natio*¹⁸⁵, *civitas*¹⁸⁶; „conducător”, dar și „comandant suprem” < *imperator*¹⁸⁷; „disciplină” < *continentia* (deși termenul ar trebui tradus mai curând „cumpătare”, „moderație”)¹⁸⁸; „miliție” < *custos*¹⁸⁹; „funcții” < *magis-*

gens – „neamul mattiacilor”, în *ibidem*, p. 117; XXXI, 2, în *ibidem*, 118; XXXVIII, 1-2, în *ibidem*, p. 122; XXXIX, 2, în *ibidem*; XLI, 1, în *ibidem*, p. 123; XLIII, 2, în *ibidem*, p. 124; XLIII, 4: *ceteres Germanorum gentes* – „celelalte neamuri ale germanilor”, în *ibidem*, p. 125; XLV, 6: *Sithonum gentes* – „neamurile sitonilor”, în *ibidem*, p. 126) etc.

¹⁸¹ Idem, *Despre originea și țara germanilor*, XXXVII, 1 (*parva civitas* – „popor mic”) (*ibidem*, p. 121).

¹⁸² *Ibidem*, X, 2 (*ibidem*, p. 108); XI, 2 (*ibidem*).

¹⁸³ *Ibidem*, XII, 3 (*ibidem*, p. 109: *ex plebe* – din mulțime”).

¹⁸⁴ Idem, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, XIV (*ibidem*, traducere N. I. Niculiță, p. 70).

¹⁸⁵ Idem, *Despre originea și țara germanilor*, II, 3 (*ibidem*, traducere Teodor A. Naum, p. 104; IV, în *ibidem*, p. 105; XV, 2, în *ibidem*, p. 110; XXVII, 2, în *ibidem*, p. 116; XXVIII, 3: *Germanorum natione* – „seminție din țara germanilor”, în *ibidem*, p. 117; XXXIII, 1, în *ibidem*, p. 119; XL, 1: *plurimi ac valentissimi nationes* – „foarte multe și tari seminții”, în *ibidem*, p. 123; XLVI, 1: *Peucinatorum Venedorumque et Fennorum nationes* – „semințiile peucinilor, venedilor și fennilor”, în *ibidem*, p. 126).

¹⁸⁶ *Ibidem*, XLIII, 2 (*in plures civitates* – „în mai multe seminții”) (*ibidem*, p. 124).

¹⁸⁷ C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 265; C. Sallustius Crispus, *Conjurația lui Catilina*, 6, 7 (idem, *Opere*, traducere Nicolae Lascu, p. 83), dar păstrat ca termen tehnic în 33, 1 (*ibidem*, p. 100); dar vezi „împărat” – de exemplu, în P. Cornelius Tacitus, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, XXXIX (idem, *Opere*, vol. I, traducere N. I. Niculiță, p. 85); idem, *Despre originea și țara germanilor*, XXXVII, 2 (*ibidem*, traducere Teodor A. Naum, p. 121) etc.

¹⁸⁸ C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, p. 265.

¹⁸⁹ C. Tranquillus Suetonius, *Caesar*, XLIII (idem, *Viețile celor doisprezece cezari*, p. 25): „Trimeata în piețe miliția (lat. *custodibus*) care ridica mărfurile oprite și le aducea la el”.

*tratus*¹⁹⁰, *honores*¹⁹¹, *officia*¹⁹²; „inspectorat” < *regimen*¹⁹³, *magistratus*¹⁹⁴, „inspector” < *magister*¹⁹⁵, „sectoare” < *vici*, *vicinia*¹⁹⁶ ș.a.

În al doilea rând, unele tălmăciri „sună” cu adevărat ideologice, cum ar fi: Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XXXVI, 3: *hinc procerum factiones et assidua senatus adversus plebem certamina* – „**politica de clasă** a nobilimii și continua luptă a senatului împotriva **poporului de rând**”¹⁹⁷, deși mai corect ar fi fost „de aici, facțiunile nobilimii și lupta continuă/ conflictul constant între senat și plebe”; Tacitus, *Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, III, *augeatque cotidie felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur adsumpserit* – „iar **Nerva Traianus sporește zilnic blândețea regimului și siguranța poporului**, (sic!) nu se bizuie numai pe speranțe și dorințe, ci chiar pe o puternică încredere în realizarea lor”, mai nimerit fiind: „iar Nerva Traianus sporește fericirea timpurilor / vremii (noastre), astfel încât siguranța publică/ siguranța poporului nu se mai bizuie pe speranțe și dorințe, ci pe o puternică și realizabilă încredere.”.

Concluzii

Sub regimul comunist, numeroasele traduceri din literatura latină clasică au fost publicate de edituri în diferite colecții, unele consacrate scopurilor educative și culturale, pentru un public divers, în conformitate cu obiectivele ideologice.

¹⁹⁰ *Ibidem*, LIII (*ibidem*, p. 52), dar și „magistraturi” (*ibidem*, LXXV, în *ibidem*, p. 39).

¹⁹¹ Idem, *Augustus*, III (*ibidem*, p. 52), dar și „onoruri” (idem, *Caesar*, LXXII) (*ibidem*, p. 38).

¹⁹² *Ibidem*, XXXVIII (*ibidem*, p. 73).

¹⁹³ *Ibidem*, XXVII (*ibidem*, p. 67): „A primit de asemenea pe viață inspectoratul moravurilor și legilor” (lat. *Recepit et morum legumque regimen aequae perpetuum...*).

¹⁹⁴ *Ibidem*, XXX (*ibidem*, p. 68): „cartierele” să fie conduse de „magistrați”.

¹⁹⁵ *Ibidem* (*ibidem*): „sectoarele” să fie conduse de un „inspector”.

¹⁹⁶ *Ibidem*, XXX (*ibidem*): „A împărțit suprafața Romei în cartiere și sectoare și a stabilit ca să fie conduse... sectoarele de un inspector ales de populația sectorului” (lat. *Spatium urbis in regiones vicosque divisit instituque... hos magistri e plebe cuiusque viciniae lecti.*).

¹⁹⁷ P. Cornelius Tacitus, *Dialogul despre oratori* (idem, *Opere*, vol. I, traducere H. Mihăescu, p. 45).

În România acestei perioade, se poate observa în editarea autorilor latini coexistența între exigențele profesionale ale filologiei clasice și concesiile impuse de ideologia vremii. Totuși, introducerile și comentariile influențate de conceptele ideologice dominante ale epocii (în special în interpretarea operelor antice prin prisma materialismului dialectic și a umanismului socialist) nu par a face parte dintr-un program coerent de reinterpretare a Antichității, ci avea un caracter fragmentat, în funcție de contextul editorial sau de specificul lucrării. Traducătorii și editorii au făcut concesii prin utilizarea unor termeni și expresii care reflectau un context politic specific perioadei comuniste, precum interpretări despre „luptele de clasă” sau „idealurile muncii”, dar, în pofida acestei influențe, majoritatea traducerilor păstrează un înalt nivel profesional. În multe cazuri, influențele ideologice nu au afectat frumusețea și acuratețea traducerii, realizate în concordanță cu arta literară și stilul originalului. Un aspect interesant este frecvența unor termeni social-politici cărora li se dă în română echivalente moderne care forțează interpretarea, pentru a se încadra în grila ideologică oficială.

Se poate observa că impactul ideologiei asupra acestor ediții înregistrează diferite etape: în anii '50 și '60 ar fi perioada de maximă intensitate a influenței comuniste, în care prefetele și notele edițiilor reflectau intens orientările politice, pentru ca apoi, în anii '70, să se observe o relativă relaxare a intervenției ideologice, care a permis publicarea unor ediții mai echilibrate din punct de vedere interpretativ.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Istorie • Centrul de Studii Clasice și Creștine

Bd. Carol I, Nr. 11, 700506, Iași, România
Tel.: 040/0232/201634, Fax: 040/0232/201156

ISSN: 1842-3043
e-ISSN: 2393-2961

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI